

# ROMA

## RÉGI TÖRTÉNETEINEK

HITELESSÉGE ÉS EREDETE.

---

III. \*)

TUDOMÁNYOS HARCZ ÉS HÁBORU.

. . . . Certant et adhuc sub iudice lis est  
*Horatius.*

Többen, kik a történeti kritikának ujabbkori szigorú eljárásáról Ó-Roma történetei irányában csak felületes tudomást szereztek, ezen kétkedő és tagadó irányt csak Niebuhrnak tulajdonítják, benne személyesítik vagy legalább őt tekintik e kritikai hadjárat első megindítójának. E sorok írója hasonló véleményen volt, mielőtt e kérdéssel tüzetesen foglalkozott, annak literatúrájával közelebbről megismerkedett volna. Tévedésben voltunk mindnyájan, kik ezt hittük: „Vixere fortes ante Agamemnona.”

Jacobus Perizonius a XVII. század második felében élt németalföldi tudós volt az első, ki Amsterdamban 1685-ik évben kiadott „Animadversiones historicae” című munkájában a magasabb kritika szempontjából fogta fel a romai történeteket. Előtte is volt ugyan egy pár író ki a romai őstörténetek egyik vagy másik részletét kritikailag taglalta, mint például Cluver Fű-

\*) Az I. és II. részt lásd az ötödik füzetben.

löp (*Italia antiqua*, Lugd. Bat. 1624.) és Gronov Jakab (*Dissertatio de origine Romuli*, Lugd. Bat. 1684.); de ezek vagy igen kis térre szorították vizsgálataikat vagy tapintat és helyes ítélet nélkül jártak el; Gronov például az általa kétségbe vont tradíciónak helyébe nem kevésbé alaptalan és képtelen hypothesiszt állít. Több észszel s élesebb ítélettel bírálta meg egy francia philologus Bochart az Aeneas féle mondát (*Sam. Bocharti de quaestione, num Aeneas unquam fuerit in Italia*, epistola ad V. Cl. de Segrais, Hamb. 1672), mire azonban egy másik tudós Ryck Tódor (*Dissertatio de primis Italiae colonis et Aeneae adventu* 1684.) igen élesen felelt s munkájában, mely nagy olvasottságot, de a józan kritika teljes hiányát mutatja, mindent, mit a régi historicusokban Italiának őstörténeteiről olvasott, nem csak Aeneas letelepedését, de Janus uralkodását és Hercules átvonulását is történeti tényeknek tekinti. Ezen csak egyes részletekre szorítkozó és rossz sikerült kritikai kísérletek után lépett fel Perizonius említett munkájával, mely tele van alapos és finom észrevételekkel. Míg ő előtte oly nagyhirű tudósok is mint a két Scaliger a régi írók állításait vakhittel fogadták, úgy szólván behunyt szemmel olvasták, Perizonius ezeknek minden adatait éles szemmel és előítélet nélkül vizsgálat alá vette ily szempontokból, ha hihető és lehető-e, ha nem áll-e ellentétben saját magával, ugyanazon vagy más írónak egyéb állításaival? Ily modorban tárgyalta a romai régi történetek több vitás pontjait, s a régi historicusok gondatlanságainak és ellenmondásainak felmutatásával a hitelők iránti vakbizodalmat első megrendítette. Ő benne támadt legelőször azon gondolat is, hogy Roma régi történeteinek anyaga talán énekekből keletkezhett, miképen a zsidó nemzet történetei, mit Niebuhr maga is elismer és neki annál inkább érdemül tulajdonít, mert Perizonius, mint hollandi, saját hazájában, a hol ilyes nemzeti dalok nem léteznek, erre példát nem talált, mint például egy dán tudós találhatott volna az Edda énekeiben és Saxo Grammaticusnak ily énekekből meritett historiájában. Perizonius azonban kortársaira csekély hatást gyakorolt és kritikai iránya helyeslést és viszhangot nem idézett elő. Az említett munka kevés idő múlván feledésbe sülyedt, sőt maga is, talán tudós társainak korholásai miatt elkedvetlenedve (kik nézeteiben hihetőleg tudományos haeresist láttak), később némileg eltért útjáról, s némely

Dissertatióiban és Oratióiban (De historica Romuli et romanae urbis origine és De fide historiarum contra Pyrrhonismum historicum 1702) maga egy Cluver, egy Bochart túlzott scepticismusa ellen nyilatkozik és például Romulus existenciáját, tetteinek és viszontagságainak lényeges részét, mint történeti tényeket védi, s ilyeneknek tekintetni kívánja, ha a mesés részletek és a későbbi kor toldásai eltávolíttatnak. De ezen reconstitúción, mely hihe-tőleg szellemének természetes irányával, talán saját meggyőződésével ellenkezett, és melyre csak külső viszonyok és befolyások szoríthatták, szerencsés nem volt. Niebuhr sok méltánylással szól róla, azt mondván, hogy elméje előítéletektől ment, philologiai tudománya roppant s ő egy szóval historiai lángész vala.

Niebuhrnak másik előpostája és hirdetője volt Giambattista Vico, a tizenhét század első felében élt, eredeti és meglepő eszmékben gazdag és igen genialis olasz író, kinek munkái azonban a homályos, zavart és bonyolodott előadás és nehézkes írásmód miatt nem igen élvezhetők. Ő sokat homályosan sejtett, mit későbbi tudósok buvárkodása teljesebb világra hozott, így például Wolfnak nyomozásait Homer iránt és Niebuhr eszméit a romai történetekre nézve Vico mintegy anticipálta „Principj della scienza nuova dintorno alla comune natura delle nazioni” czimű munkájában, melyben hasonló és rokon eszmék itt ott elszórva találhatók. Vico és Niebuhr leginkább két pontban érintkeznek. Először abban, hogy amaz úgy mint ez Roma régi történetének mythicus jellemét felismerte: „A régi népeknek,” ugymond Vico „a természet és szükség által parancsolta szokásuk volt gondolataikat költői jellemelekben kifejezni (disporre per caratteri poetici). Ily jellemelekben fejeztek ki bizonyos fogalmakat és eszméket. Az ok, miért éltek ezen költői és mythicus kifejezésmóddal az volt, mert azon őskorban a népek gondolataikat más nyelven nem bírták nyilvánítani. A régi mondakorszak hősei Aeneas, Evander, Romulus, Romának többi királyai mind olyan költői jellemelek, testté vált általános eszmék vagy fogalmak. Így például Romulusban a város és állam megalapításának eszméje testesült meg, s ezért is minden politikai institutiók alapjai tőle származtattak, Numának tulajdonított az isteni tiszteletre vonatkozó minden törvény és rendszabály behozatala s így tovább.” Ily módon igyekszik Vico a régi mondák eredetét megmagyarázni, azon meg-

győződésből indulván ki: „hogyminden hagyomány, mely valamely népnél magát hosszabb ideig fentartja, egy vagy más köztudomáson és közhiten nyugvó igazságnak kifolyása és testesülése.“ Egy részét az ó-romai mondáknak Vico a görögöktől származtatja. Szerinte ezek görög koholmányok s a romaiak azokat elsajátították. Több helyen azt állítja, de részletesebb indoklás nélkül, hogy a romai régi historia „a görög mythoszok mintájára költött historiai Mythologia.“ Látni fogjuk, hogy ezen pontban is egy másik német tudós, Schlegel Ágoston Vilmosnak nézetét anticipálta.

A másik pont, melyben Vico Niebuhrral találkozik az hogy ő is a traditiótól nagyban eltérő restructióját kísérti meg a romai alkotmány történetének. Ő belső okokból azon meggyőződést merítette, hogy a romai alkotmány és a romai jogviszonyok fejlődése egészen más volt, mint a minőnek azt a hagyományos történet leírja; azt állítja hogy a későbbi romaiak csak homályos emlékezetét és zavart fogalmát bírták a régi alkotmányviszonyoknak. E meggyőződésének alapján és „legyőzhetetlen metaphysikai kritika erejénél fogva“ mint szokott homályos és csak félig érthető nyelvén mondja, újra construálja a romai alkotmány történetét. Sajátságos hypothesiseket állít fel a régi alkotmány és jogviszonyok külön külön stadiumaira nézve, melyek nagyobb részt meg nem állhatnak; itt is, mint egyáltalában Vico minden irataiban, genialis ötletek és finom észrevételek egybe vannak keverve a legalaptalanabb sejtelmekkel és furcsánál furcsább állításokkal; mihez járulván a homályos és metaphysikai abstractiók fellegeiben úszó nyelv és előadás, az irataiban elszórt arany szemek kikaparása nem csekély munkába kerül és kevés élvezettel jár.

Merészebb és nagyobb hatást gyakorolt úttörő volt Beaufort. Ismerjük mindnyájan a tizenharmadik századnak kétkedő, tagadó, sőt tetteleg is romboló szellemét, mely a fennálló s legmélyebb gyökeret vert hatalmak és tekintélyek ellen is fordult, tehát a historia gyenge oldalait sem hagyta bántatlanul. A historiai scepticismusnak első megtámadásai Roma hagyományos történetei felé irányoztattak. Az első kísérletet ez irányban Pouilly tette. ki a párisi Académie des Inscriptions Mémoire-jeiben egy általa 1822-ben felolvasott értekezést tett közzé. „Roma első négy századai történetének bizonytalansága felett“ (Dissert. sur l'incertitude

de l'histoire des quatre premiers siècles de Rome), melyben a kérdést csak általánosságban tárgyalja, a nélkül hogy mélyebb és részletesebb fejtegetésbe bocsátkoznék; mire Abbé Sallier még felületesebb és gyengébb czáfolatokat közlött, ugyanazon Academia Mémoire-jeiben megjelent három Discoursban Roma első négy századai történetének bizonyossága (?) mellett szólalván fel (Disc. sur la certitude de l'hist. des quatre premiers siècles de Rome). Pouilly első gyenge kísérletét messzire maga mögött hagyta s a maga nemében igen jeles, figyelmet gerjesztő dolgozat Beaufortnak, egy sokáig Angliában tartózkodott francia menekültnek értekezése Roma öt első századai történetének bizonytalanságáról (Dissertation sur l'incertitude des cinq premiers siècles de l'histoire romaine 1738), melynek velejét utóbb rövidbben összevonta a romai köztársaságról irt historiai nagyobb munkájának előszavában. Beaufort kritikája rendszeres, világos, és meggyőző. Dolgozata két részre oszlik. Az elsőben a romai tradíciónak forrásait és alapjait vizsgálja s kimutatja, hogy azoknak teljes hijával van, s hogy ennél fogva a régi annalisták nem is voltak képesek a legjobb akarat mellett a lefolyt századok hiteles historiáját megírni. A második részben át megy a hagyományos historia tartalmára s az elbeszélte tények lehetetlenségét és ellenmondásait mutatván ki, azon eredményre jut, hogy a romai historia öt első százada hitelt teljességgel nem érdemel. De ezen negativ eredménnyel Beaufort megelégszik. Roma régi történeteinek reconstitúcióját meg sem kíséri s azon kérdésbe sem bocsátkozik, hogy a hamis és koholt adatoknak mellőzése után mi marad történeti tény gyanánt. Niebuhr és Schwegler szemére vetik, hogy csak rontani tudott, építeni nem.

Beaufort dolgozata nagy és maradandó hatással volt tudós és nem tudós kortársaira. Ő századának szellemével egy úton, egy irányban járt, annak úgy szólván folyamával úszott, azon kívül kritikai rendszere helyes és világos, előadása könnyen érthető és csinos, nézetei józanok, észrevételei találók és elmések. Ily kedvező viszonyok közt s ily ajánló tulajdonok mellett természetes, hogy oly hamar el nem felejtetett s önmaga ellen fordulni nem kényszerítettetett mint Perizonius, a ki századának vert utairól eltért, sőt annak folyama ellen úszni törekedett, és hogy nem ignoráltatott saját kortársai által mint Vico, kinek genialis elmeszikrái homályos előadásának

sűrű fellegei mögött észrevétlenül eltűntek. Beaufort nézetei befolyást gyakoroltak az utána következő történetírókra; Hook, Ferguson és Levesque, Roma történeteit írván, munkáikban ugyanazon nyomon járnak mint ő; más részről többen czáfolólag is léptek fel ellene és követői ellen, mint Sax, Nachtigall, Rambach, Beck, Larcher.

A mondottakból látjuk, hogy a fenforgó kérdésnek már Niebuhr előtt is csak nem két század óta gazdag literatúrája volt, s hogy a romai hagyományos historia, mint Patroclus holtteste felett, már kemény harczok folytak. De ennek megemlítése ne vétessék úgy, mintha legtávolabbról is szándékom volna a nagy tudomány és mély belátású férfiúnak tudományos érdemeit kisebbíteni vagy épen őt plagiummal vádolni. Már említettem, mily méltányos elismeréssel szólt Niebuhr Perizonius érdemeiről. Beaufort értekezését csak saját munkája nagyobb részének bevégezése után olvasta, Vico eszméiről pedig még később, mások figyelmeztetésére, szerzett tudomást. De ha nem lett volna is így (min azonban kételkedni semmi okunk s jogunk nincsen), Niebuhr érdemkoszorujából egy levelkét sem veszítené mégis. A plagiumrólí vádakkal a költészet terén is legujabban német szomszédainknál nevetséges visszaélések történtek; azok s a prioritás körüli heves viták a tudományos kérdésekben még kevesebb tekintet érdemelnek. Az első eszme megfogalmazása gyakran csak egy szerencsés véletlen szüleménye, annak tovább fejlesztése, életre alkalmazása, gyümölcsöztetése, ha nagyobb nem, de bizonyosan nem kisebb érdem a feltalálásnál. Ismeretes azon furcsa anecdotá (se non è vero è ben trovato) mely szerint széngáz által felemelt női szoknya ébresztette az első eszmét a léghajózás lehetősége iránt. Kisebb lesz-e azért azon jövődöbéli tudósnak érdeme, ki valamikor fel fogja találni, akár tudományos combináció útján, akár ismét egy szerencsés véletlen által figyelmeztetve, a léghajók biztos kormányozhatásának módját, az első találmányt ekkép gyakorlati használatra alkalmazandó. A gőz mozgató ereje feltalálójának neve és emléke kétségen kívül hálát és tiszteletet érdemel, de nem kevésbé azon későbbi tudósoké is, kik a feltalált erőt mindig nagyobb és nagyobb körben az élet gyakorlati céljaira felhasználhatóvá tették, s ez által oly roppant változásokat idéztek elő az élet minden viszonyaiban, a minőket mai nap látunk és tapasztalunk.

Ugyanez áll a tudományok minden szakaira nézve. Nem egy nap és nem egy kéz műve akármely tudománynak alapjaiból felépítése, az számos egyéni erőnek századokig folytatott közremunkálását kívánja és teljesen bevégezettnek soha sem tekintendő. Egyik valamely szerencsés eszmét vet oda, melynek tovább fejlesztésére s alkalmazására azonban vagy nem képes vagy nem hajlandó, vagy ha azt megkísérli is, elődolgozatok hiánya miatt kielégítő eredményhez nem jut. Más vagy többen az eszmét felfogják, de inkább kutatásra mint alkotásra birván hivatással, az anyaggyűjtésre fordítják fáradságos de hasznos munkásságukat. Mások tért készítenek a leendő tudományos építménynek, egyengetvén a földet, kiirtván az utban álló fákat és bokrokat, sőt lerontván a dűledező régi épületeket is. Végre jő egy alkotó szellem, mely az egybegyűjtött anyagokból s az előkészített téren felépíti a tudomány nagyszerű alkotványát. „Monumentum aere perennius.“ De ezzel a munka még nincsen teljesen bevégezve. Jönnek mások, kik az új épületben hibákat fedeznek fel, s azok kiigazítását sürgetik, vagy magok tetteleg hozzáfognak, s egymásután addig toldják foldják, rontják bontják, míg végre az egykor annyira bámult épület összedől (az ércznél tartósabb emlékek sem tartanak örökké), s vagy annak anyagaiból új kezek új épületet raknak, vagy épen más téren új anyaggyűjtéshez fognak. Ez a tudományok történetének közönséges folyama. Kár tehát a tudomány országában felletten nagy súlyt helyezni az elsőségre és felsőbbiségre; az eszmék tulajdoni joga nem csak egyet, de többeket illet: azt kinek elméjében először támadtak, de mindazokat is kik mindig tovább és tovább fejlesztik. A mennyiben a tudomány művelése érdem és hasznos munkásság, a tudomány napszámosa, ki az építésre szükséges anyagokat gyűjti, szintoly tiszteletreméltó mint az alkotó elme mely azokból rendszereket szerkeszt össze. Ne magasztaljuk az egyiket a másiknak rovására, ne nézzük le, ne ócsároljuk az újat mert régi tekintélyekkel ellenkezésben van, vagy az általok lera-kott alapon tovább épít, s ne legyünk hálátlanok a régi iránt, mert elmés és merész ellenzője és czáfolója támadt, vagy ügyesebb követője, a ki homályos sejtelmeket teljesebben kifejti, világosabban és meggyőzőbb modorban indokolja. Becsüljük mindenkiben a munkás szorgalmat, a lelkiimeretes törekvést, ítéljük ítélőtehetségünk szerint az actákból, de ne higyük se magunk se másoknak csal-

hatatlanságában. Miben ma hiszünk, azt a jövő század talán tévedésnek fogja tekinteni, s mit ma tudományos haeresisnek nézünk, talán egy későbbi kor hitágazatává fog válni.

Ezeket nem magam érdekében mondom, sem a kritikának irányombani lefegyverzésére. Én magamat sem a tudományos úttörők, sem az anyaggyűjtők, sem az építők, sem a rombolók közé nem számítom. Van azonban még egy más, ha úgy tetszik alárendelt osztálya a tudományok körül munkálkodóknak, irodalmi dilettansok, touristák a tudomány országában, kik a tudománynak hol egy hol más tartományát nem annyira tudományos czél mint élvezet kedvéért bejárván, valamely tárgy által vonzódva, érdekelte érezik magokat, azzal közelebbről megismerkednek, azt minden oldalról és különböző álláspontokról szemügyre veszik, részrehajlás és elfogultság nélkül vizsgálják és, ha épen alkalom kínálkozik és türelmes hallgató akad, hazatért utasok módjára egyszerű, érthető társalgási nyelven, néhol talán kissé áradozó csevegéssel, elmondják a mit láttak, hallottak, tanultak és tapasztaltak. A tudomány méheinek nem nevezhetők mert nem szállanak illatos virágokra s nem is mindig édes méz az a mit szednek, de úgy hiszem a herék közé sem számítandók. Van-e némi haszon és köszönet munkásságukban, arról mások ítéljenek.

Bocsánatot kérve ezen feleslegesnek látszó kitérésért, mely itt talán még sem áll egészen helyén kívül, mert azzal álláspontomat kívántam kijelelni, felfogom ismét tárgyamnak elejtett fonalát.

Említettett hogy Beaufort kritikája nagy hatással volt kortársaira, hogy követőket és ellenzőket talált. De ezen hatás általános nem volt. Nem csak hogy sok czáfolói támadtak mint felebb említettem, mi magában hatás jele, de voltak a XVIII. századnak több írói, kik a romai történeteket tárgyalván, Beaufort nézeteit tekintetbe nem vették. Ilyen volt például Rollin, kinek nevét el nem hallgathatom; mindazért, mert terjedelmes, 16 kötetű munkája (*Histoire romaine depuis la fondation de Rome jusqu'à la bataille d'Actium 1739—49*). nem csak a maga korában, de a folyó század első tizedeiben is az olvasó közönségnél világszerte nagy népszerűséggel bírt, mind némi kegyeletből említem meg nevét és munkáját, mert ez előtt közel három évtizeddel belőle merittem a romai historia körüli első részletes ismereteimet, az ő idézetei által ismerkedtem meg a romai történet forrásaival s ösztönöz-

tettem azoknak is, nevezetesen Dionysiusnak, Plutarchnak és Liviusnak olvasására, szóval én Rollin historiájára ma is úgy emlékezem vissza mint a legmulatságosabb, legérdekesebb, legtanulságosabb olvasmányra. Munkáját gyermekkorom óta nem láttam, de ha most annak olvasására visszatérni időm volna, alkalmasint én is aláírnám Niebuhr és Schweigler ítéletét róla, mely benne a szorgalmat, jóakaratot és becsületes irányt elismervén, azt mégis minden önállóság és kritika nélkül a régi írók munkáiból összetoldott mozaiknak tekintik.

A hol a romai történet irodalmáról van szó, említetlenül nem szabad hagyni két nagy nevet, Machiavellit és Montesquieu-t, noha szorosan ide nem tartoznak, mert a romai történeteket nem a historiai kritika, hanem csupán a politika szempontjából tekintették. A nevezett két író két század választja el egymástól. Machiavelli a XVI. század első felében élt, irt és szerepelt Florenczben, a polgárháborúk, a pártok küzdelmeinek, a Piagnoni vagy nép- és szabadságpárt és a Palleschi vagy is a Mediciház pártja között életrehalálra folyt tusának korában, mely a Mediciháznak külföldi segélylyel nyert győzelmén s a florenczi szabadság elnyomásán végződött. Lesznek talán, a kik abban megütköznek, hogy Machiavelli és Montesquieu neveit egymás mellé állítom. Machiavellinek veszett nevét költötték; az közmondássá vált zsarnoki, hitetlen, álnok, ravasz politika bélyegzésére. E balvélemény egyik iratának (Il Principe) félreértéséből származott. Ezt tanulmánynak lehet tekinteni az önkényes uralkodás megalapításának és fentartásának módja és elvei felett, az olaszországi apró zsarnokok által gyakorolt rendszer mintájára. Hogy az abban előadott elvek nem a szerző elvei voltak, mutatják minden egyéb munkái, különösen saját hazájának általa irt története (Storie fiorentine), az olasz irodalomnak egyik legremekebb műve, melyet a hazafiság és republicanismus szelleme leng át. De nem lehet szándékom itt Machiavelli apologiáját írni, csak annyit kívánok még róla megjegyezni, hogy ő hazája pártküzdelmeiben a szabadság és népjogok mellett küzdött s e miatt a győzelmes Medicicsaládtól üldöztetést és tömlöczöztetést szenvedett. Florenczben, a Santa Croce templomában, Dante, Galilei, Michel Angelo Buonarotti és Alfieri, a szellemi és polgári szabadság bajnokai és részint mártírjainak siremlékei mellett nem rég láttam Machiavelliét is, azon

egyszerűen szép, saját honfiainak véleményét jellemző felirattal:

„Tanto nomini nullum par elogium“

„Nicolaus Machiavelli.“

De bármint vélekedjünk politikai jelleméről és iratainak irányáról, a nagy ész és mély belátást tőle senki sem tagadhatja meg, a ki munkáit ismeri. A többek közt Liviusnak első tíz könyve felett is értekezett (*Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*). Elmélkedések ezek Roma régi történetei felett, melyekből a legfinomabb és legtalálóbbszervezteket meríti: azon módokról és eszközökről, melyek által az alkotmányok megalapíttatnak, fenntartatnak és felforgattatnak, az egy vagy más alkotmányformának megfelelő intézményekről és kormányzási maximákról, az alkotmányváltozások okairól és feltételeiről, a néptömegek hajlamairól, érzelmeiről és szenvedelmeiről, szóval a nép- és államéletnek általános pszichológiai törvényeiről. De Machiavelli e dolgozatában a romai történeteket csak mint államférfiu tekinti, nem mint történetbuvár. Csak Liviust magát látszik ismerni, az abban talált tények hitelességét nem vizsgálja s azokat csak politikai elmélkedéseinek kiinduló pontjai gyanánt használja. Ennélfogva ő nem ritkán oly tényekből és eseményekből, melyeknek semmi történeti alapja és hitelessége nincsen, a leghelyesebb, leggyakorlatibb és életrevalóbb következtetéseket abstrahálja. Roma politikai mozgalmairól szólván, saját hazájának pártküzdelseit tartotta szem előtt.

Montesquieu mint korra úgy irányára nézve is közelebb áll hozzánk, neve ismeretesebb és sokkal népszerűbb. Ki nem ismerné nagy elméjét, jótékony irányát, szellemdús munkáit, habár csak hirtől is? Az ő korában, a XVIII-dik század elején, nyilvános politikai élet nem létezett, ő nem élt pártküzdelmek és politikai szenvedélyek tüzes légkörében mint Machiavelli, de mégis éles szeme behatott Roma politikai mozgalmainak mélyére. Elmélkedéseiben Roma nagysága és hanyatlásának okai felett (*Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*) ő az eseményeknek közvetlen és a felszínen találató okain túl, felkereste a mélyebben fekvő és lappangó okokat is, melyek a régi historicusoknak s ezek későbbi felhasználóinak figyelmét elkerülték volt, s ez által a romai történeteket egészen új világításban tűntette elő. Nem annyira mint gyakorlati államférfiú, hanem inkább mint állambölcész tekintette azokat. Kritikai

szempontból azonban azok hitelességének vizsgálatába és megítélésébe ő sem bocsátkozott. Egyébiránt a romai történetek első részét, a királyok korszakát s a köztársaság első századát, mire Machiavelli észrevételei főleg vonatkoznak, Montesquieu csak futólag tárgyalja, de a későbbi korszakra, Roma hódító politikájára, a bukásnak induló köztársaság pártviszonyaira és erkölcsi állapotjára, s a Caesarok uralkodására annál több gondot és figyelmet fordít.

Ezen két nagy író megemlítését e helyett ha másért nem, legalább azért tartottam szükségesnek, hogy okát adjam miért esnek ezen classicus munkák, daczára a tárgy rokonságának és a szerzők világhírű nevének, a jelen tanulmány körén kívül, míg abban akárhány eddig az olvasók előtt teljesen ismeretlen író neve fel-  
említetik, nézetei részletesebben megismertetnek és taglaltatnak. Hogy Gibbon híres munkája a romai birodalom hanyatlásáról és vesztéről ide épen nem tartozik maga a czim is mutatja (*History of the decline and fall of the Roman Empire*). E három nagy író nevei tehát, melyek a romai történelem terén három nemzetet, az olaszt, francziát és angolt oly méltón képviselik, ez értekezésben nem fognak többé előfordulni.

De már ideje hogy valahára Niebuhr-ra és a romai történelemben korszakot alkotott munkájára menjek által. Ő azon alkotó elmék egyike, kik a tudomány építőmestereinek osztályába tartoznak. Romai historiája nagyszerű, maradandó becsű, minden tekintetben első rendű munka, mely a romai történeteknek új alakot, új jellemet adott, a történetírásnak új irányt, új módszert jelölt ki. Niebuhr munkájának, melynek bevégzését, fájdalom, a szerző halála gátolta, sok kitűnő tulajdonai vannak, itt azonban nem feladásom annak bírálása, magasztalása s részletes megismertetése. E helyen bennünket leginkább kritikai oldala érdekel. Niebuhrban a felebb említett írók, egy Perizonius, egy Vico, egy Beaufort tagadó és kétkedő iránya legerősebb bajnokát találta, de abban különbözött elődeitől, kivált Beaufort-tól, hogy ő nem csak tagadólag tárgyalja Roma őstörténeteit, de a monda és költészet tarka leple alatt rejlő történeti valóságot igyekszik feltalálni és világosságra hozni. Neki a kritika csak eszköz, nem czél. Beaufort és Niebuhr együtt járnak a kétkedés, a tagadás irányában, a traditio roskatag épületét egyenlő buzgalommal és hasonló siker-

rel rombolják, de Beaufort annak romjaitól elfordul, Niebuhr pedig azok alól kikeresi a neki használhatóknak látszó anyagokat s ezekből új történeti épületet emel. Hogy ezen restructióban mily sikerrel munkálkodott, annak megítélését másokra hagyom. Ennek indokolt fejtegetése igen messze vezetne, nem is tartozik szorosán jelen tanulmányom tárgyához. Ily conjecturalis kísérleteknél biztos kalauza és vezérfonala nincsen a munkálkodónak, de nincsen biztos próbaköve a bírálónak sem. Sok, úgy szólván minden egyéni nézetektől, tapintattól függ. Ha valahol, ez esetben áll azon trivialis közmondás, hogy gáncsolni, egyes hibákat és tévedéseket kimutatni könnyű, de jobbat, egészben kielégítőbbet előállítani nehéz, talán azt mondhatnók, hogy lehetetlen.

A romai őstörténeteknek újból összeszerkesztésére Niebuhrt terjedelmes és mély historiai ismeretei mások felett képesítették. A traditio Roma régi történeteinek és polgári szerkezetének oly zavart homályos képét adja, hogy azt megérteni, a történeti fonalt a sok mesés himzés alatt feltalálni csak a historiai analogia segédelmével lehet, valamint az egyes nyelvek alapos ismerete az összehasonlító nyelvtudományban talál biztos alapot s általa leginkább gyarapodik, vagy valamely népnek mythológiája más népek vallástörténetében talál felvilágosítást. Niebuhr különös képességgel bírt kétes és homályos történeti adatokat a historiai analogia alapján megítélni s tisztába hozni, a történeti fejlemények általános törvényeiből, melyeket az államélet természeti törvényeinek mondhatnánk, következtetéseket vonni, a hatásból és eredményből visszakövetkeztetni az okokra. Ezen képességgel még bizonyos merészség is párosulván Niebuhrban, neki sikerült a hagyományos mondák halmazából kiválasztott kevés adatokból az ó-romai alkotmány szerkezetének és fejlődésének, ha nem is kétségtelen történeti valóságu, de tisztán felfogható s önmagával egybehangzó, teljes képét egybeállítania. Schwegler, a ki más pontokban Niebuhr tanaival ellenkezik, elismeri, hogy ő volt az első ki a romai alkotmányos intézmények eredetét, történetét, egyes részleteinek és kerekéinek egymáshoz viszonyát s egymásbavágását kellően felfogta; elismeri, hogy maga némely lényeges kérdésben Niebuhrtól eltérő vélekedésben lévén, miután a kérdéses pontokat mélyebben és részletesebben vizsgálta, kénytelen volt nézeteihez állani. „Állításai, úgymond Schwegler, néha önkényeseknek, alap-

talánoknak látszanak, mert közvetlen historiai intuitio által vezetvén azokra, a bizonyítást és indokolást vagy egészen elmulasztotta, vagy véleményét nem elég erős okokkal támogatta. Többnyire eltalálta a valót, kivált az államalkotmányi kérdésekben, de állításait legtöbb esetben helyesebben lehet indokolni és sikerebben védelmezni mint ő maga tette.“

Szorosabban tartozik ezen tanulmány tárgyához Niebuhrnak elhíresült hypothesis, mely azon költői mondák összegét, mit évezredek óta tudósok és nem tudósok, mit a romaiak magok hitelen historiának tartottak, elveszett régi népdalokból és hőskölteményekből származtatja. Láttuk felebb, de Niebuhr maga is elismeri, hogy ezen eszme már ő előtt mintegy másfél századdal Perizonius fejében támadt. De ez az eszmét csak mellékesen vetette oda s az mint láttuk kortársainak agyában fogékony és termékeny földbe nem esett. Niebuhr azt következetesen alkalmazta Roma első századai történetének egész folyamára és minden részleteire, kimutatván helyenként a költeményes származás felismerhető nyomait, sőt az egyes költemények vázlatát, jellemét és tartalmát is kijelelni iparkodván, azokat több cyclusokra osztotta, s megkülönböztette egymástól; például: a népdalt Romulus születéséről és gyermekkoráról, a hőskölteményt Roma alapításáról és küzdelmeiről Tatiushaláláig, az éneket Romulus rejtélyes eltűnéséről és apotheosisáról, a költeményt a Regillus tava melletti csatáról, az éneket Cincinnatus győzelméről az aequusok hada felett, a hőskölteményeket Coriolanusról, Camillusról s. a. t. a mint t. i. a romai történetek folyamatában oly részletek merülnek fel, melyeknek költeményes jelleme és vonásai félreismerhetlenül feltűnnek és mintegy kirínak a szárazabb és történetiesb jellemű adatok közül. Ezen hypothesis nagy figyelmet és felindulást okozott a tudós világban; sok buzgó pártolói támadtak, de heves ellenzői is. Niebuhr nézetét romai historiájában bőven és több helyen védelmezi és indokolja. De itt is némileg úgy járt mint Schwegler róla más alkalomnál említette, hogy mások jobban, legalább világosabban, inkább közérthetőleg tudták nézetét támogatni mint ő maga. Niebuhrnak írásmódja komoly, nemes, tömött, némely helyeken emelkedett és magasztos, de egyszersmind homályos, nehézkes is; okoskodásaiban néha hiányzik a logikai rend és összefüggés, azoknak horderejét inkább sejteni lehet mint vi-

lágosan felfogni, szóval ő egyike azon német tudósoknak, a kik tudományos ismereteik kincsének kellemetes, tetsző formát adni vagy nem tudnak vagy nem akarnak. Tudományos pártfelei közt van azonban egy, ki alapos tudományt művészi izléssel párosítani bárkinél jobban tud, kinek neve nálunk is méltán népszerű: Macaulay. Az olvasó bizonyosan köszönettel fogja venni, ha Niebuhr tanának ismertetésében és indokolásában a szót Macaulaynak, a szó nagy mesterének engedem által. „Lays of ancient Rome“ (Ó-Roma regéi) czim alatt sajtószerű versgyűjteményt adott ki, melyben megkísérte Roma őstörténeteinek némely mondáit régi költői mezőkbe vissza öltöztetni. Ezen versgyűjtemény előszavában így szól:

„Beaufort óta kevés tudós tagadta, hogy az, mit a római királyok és régibb consulok történeteinek nevezünk, nagy terjedelemben mese. Bizonyos, hogy több mint 360 évvel a város alapításának közönségesen felvett éve után, a nyilvános emlékiratok kevés kivétellel a gallok által elenyésztettek. Bizonyos az is, hogy a római állam legrégibb annalisai több mint másfélszázaddal az említett pusztítás után kezdtek iratni. Bizonyos tehát az is, hogy az Augustus korabeli nagy latin írók nem bírtak oly anyagokkal melyekből a köztársaság gyermekkorának hiteles történeteit egybe szerkeszthették volna. Ez írók magok is bevallják, hogy az általok használhatott annalisokban sok csata említettik, melyben soha sem csatáztak, sok consul, a ki soha sem hivatalkodott s. a. t.“

„Roma régi historiája sokkal költőibb minden egyébnél mit a latin irodalomból ismerünk.“ . . .

„Már Plutarch korában voltak józan ítéletű emberek, kik a város alapításáról népszerű mondát valónak el nem fogadták, mert az nem a historiai, hanem regényi vagy drámai cselekvénynek jellemvonásait viseli. Plutarch ezek ellenvetéseire jobb feleletet nem tudott annál, hogy a véletlen néha költővé válik és néha oly események sorát hozza létre, melyek fejleménye nem különbözik egy művészileg kidolgozott költemény tervétől. De noha egy költői elemnek létezése a nagy város historiájában már annyi századok előtt sejtetett, Perizonius, a XVII. századnak egyik legélesebb eszű s legtudósabb régiségbuvára volt az első, ki tisztán látta s kimondotta hogy ama költői elemek mily forrásból eredtek. Új tana, mely saját korában kevés vagy semmi figyelmet sem gerjesztett,

a mi korunkban felelevenítettett Niebuhr által, a ki századának első írója lenne, ha szintoly ügyességgel birna az igazságok előadásában, mint azok felfedezésében. Elmélete elfogadtatott hazánk (az az Anglia) némely legkitűnőbb tudósa által, milyenek St. Dávid püspöke, Malden tanár s a boldogult Arnold. Az most a mint látszik általánosan (?) el van fogadva a régiségekben járatos írók által és valóban oly erős alapokon nyugszik, hogy nem egy könnyen felforgatható. Ez elméletnek népszerű magyarázata és indokolása talán nem lesz érdek nélkül azon olvasók előtt sem, kik a régi nyelveket és irodalmat kevésbé vagy éppen nem ismerik.

„A latin irodalom, melyet mai nap ismerünk, későbbi eredetű a második pún háború kezdeténél, s csaknem kirekesztőleg görög művek mintájára készült. A latin metrumok görög eredetűek. A legjobb latin hősköltemény gyenge viszhangja az Iliasznak és Odysseának. A legjobb latin Idyllek Theocrit utánzásai. A legjobb latin tanköltemény terve Hesiodostól kölcsönözött. A latin tragoediák Sophokles és Euripides remekműveinek rossz másolatai. A latin comoediák fordítások Demophilos, Menander és Apollodorus után. A latin philosophia tanait a görög bölcésesektől vette át, és Roma nagy szónokai folytonosan Demosthenes és Lysias szónoklatait tartották szem előtt.”

„De létezett valamikor egy régibb latin irodalom, tiszta latin eredetű és jellemű, mely teljesen elenyészett, sőt már akkor sem létezett többé, midőn azok születtek, kiket most legnagyobb latin íróknak tartunk. Ezen irodalom gazdag volt verses regékben, minők minden országban találatnak a hol gyakori a természetes ész és tudnivágyás, de ritka az írás és olvasás tudása. Minden emberi lény, ha nem egészen vad, a múlt időkről tudomásra vágy s gyönyörködik oly elbeszélésekben, melyek annak képét szem elé állítják. De könyvek csak a polgárisodásban már nagyon előrehaladt népeknél forognak közkézen. Verses beszédek tehát, melyek miveltebb nemzeteknél értelmi fényezés czikkei, félig civilizált népeknél csaknem az élet szükségéi közé tartoznak, nem annyira azon élvezetért, melyet a fülnek nyújtanak, mint inkább az emlékező tehetségnek nyújtott segély végett. A ki valamely érdekes regét kigondol, és azt oly formába foglalja, mely könnyebben tapad az emberek emlékezetéhez, nagy tiszteletben áll oly népnél, mely mulattatni és tanulni kíván, de könyvekkel nem bir. Ez a

balladanemü költészet eredete, mely mulhatatlanul csirázni és virágozni szokott minden nemzetnél polgárisodásának bizonyos kora stádiumában. Tacitusból tudjuk, hogy a régi germanok énekekből merítették minden tudomásukat a multról. Lucanustól és Ammianus Marcellinustól tanuljuk, hogy a régi gallok vitéz tettei a Bardoknak verseiben dicsőítették. Több századon és viszontagságokon keresztül az ének és dal hatása fentartotta magát a german és celt fajú népeknél. Etele nejének boszuja első férjének Siegfriednek gyilkosai ellen oly költemény tárgya, melyre a német nemzet méltán még ma is büszke (Lied der Niebelungen). Athelstan hőstettei az angolszászok és Canutéi a dánok által nyers és darabos költeményekben magasztaltattak, melyeknek töredékei korunkig eljutottak. A welsh (Wales tartománybeli) hárfások sötét századokon keresztül fentartották Arthur királynak, habár csak halvány és kétes emlékét. A skót felföld hegyei közt még most is böngészhetni Cuthullin és Fingal tetteit emlegető régi dalok maradványait. A szerbek és törökök közötti százados viadalmak harczias szellemü dalokban örökítették meg. Herrera beszéli, hogy egy perui Inca meghalván ügyes emberek megbizattak, hogy öt versekben dicsőítsék, melyeket a nép betanulván, ünnepnapokon nyilván elénekelt. Kurroglunak, Turkestan híres rablójának tettei, maga által készített versekben elbeszélve, ismereteseek éjszaki Perzsia minden falujában. Beechey kapitány a Sandwich szigetek dalosait hallotta versekben magasztalni Temehamehának, e szigetek legdicsőbb királyának vitéz tetteit. Mungo Park Afrika belsejében énekesek osztályát találta, e vad törzsek egyetlen annalistáit, s tőlök hallotta elénekelní Damelnek, a Jaloffok fekete királyának győzelmét Abdelkader, Futah Torra muzulman zsarnoka ellen. Ezen neme a költészetnek magas fokát érte el a tókélynek a spanyoloknál, mielőtt ezek olasz mintákat kezdtek utánózni. Még magasabban állott az angoloknál és alföldi skótoknál a XIV., XV. és XVI. századokban. De a tókélynek legmagasabb fokát a régi görögöknél érte el; mert abban kétség nem lehet, hogy a Homernek tulajdonított nagy eposzok balladanemü költeményekből szerkesztettek össze, melyek azonban magasztosságra és szépségre különbözők minden más nemzet balladáitól, sőt csaknem minden egyéb ismert költeménytől.

„Valamint a tapasztalás azt mutatja, hogy a balladaszerü

költészet a társadalmi haladás bizonyos kezdő szakában virágozni szokott, úgy szinte általános tapasztalásból tudjuk, hogy a műveltség és polgárosodásnak már későbbi fokára érkezett népeknél az rendesen elhanyagoltatik és kevésbe vétetik. Az ismeretek tágulnak; a szokások megváltoznak; külföldi nagy minták tanulmányoztatnak. A régi dalosok nyelve elavul. Verseik, melyeknek csak a fül szabott törvényt, szabálytalanok és darabosak. Egyszerűségük szegényesnek látszik a későbbi műköltészet csinos formái és tarka színezete mellett. A régi népdalok a művelt osztályok által megvetéssel lenézve és elfelejtve, még egy ideig a köznép ajkain és emlékében élnek, míg végre gyakran örökre elvesznek. Nem csodálhatni tehát, hogy Roma balladáái is teljesen eltűntek, ha arra emlékszünk mily kevés hija volt, hogy a nyomtatás feltalálásának daczára, saját hazánknak (Angliának) és Spanyolországnak sok népkölteményeit hasonló sors érte. Kétségen kívül sok régi angol és spanyol népdalt, nem kevésbé jelesek azoknál melyeket újabbkori gyűjtők összeszedtek s megmentettek, a feledés takarja, sőt végkép el is enyészett. Nyolczvan éve csak, hogy Angliában Childe Watersnek és Sir Cauline-nak egyetlen rongyos példánya létezett. Spanyolország a Cidróli gyönyörű költeményeknek szinte csak egyetlen példányát birta. Egy gyertya szikrája vagy bármely csekély baleset a világot egy percz alatt megfoszthatta volna e becses irodalmi kincsektől. Sir Walter Scott, ki a költő lángeszével a régiségbuvárnak kíváncsiságát és türelmes szorgalmát párosította, épen jókor jött az angol és skót határszéli népköltészet (Minstrelsy of the Border) becses maradványainak megmentésére. Németországban a „Lied der Niebelungen“ egészen felejtve volt, midőn a XVII-dik században először nyomtatás alá került egy nemes család könyvtárában lappangott régi kézirat után. Az egyetlen nép, mely polgárisodásának egész folyama alatt, az eredeti egyszerűségtől a legmagasabb műveltségig soha sem szűnt meg régi nemzeti költészetét szeretni és becsülni, a görög volt.“

„E szerint meg nem lephet senkit, hogy a romaiaknak is volt balladaszerű költészete, valamint az sem, hogy annak művei elvesztek. Inkább az lephetne meg, ha ők minden más néptől e tekintetben kivételt tennének. De vannak róla kétségbe nem vonható tanubizonyosságaink is.“

„Ennius, ki a második pún háború idejében írta köl-

teményeit, Augustus korszakában a latin költészet atyjának tartott. Ő csakugyan atyja volt a latin költészet második iskolájának, mely iskolának művei magok jutottak el a mi korunkra. De magától Enniustól tanuljuk, hogy léteztek régibb költők is, kik öhozzá hasonló viszonyban állottak, mint „g r ó f A l a r c o s” spanyol románcz szerzője Garcilasso-hoz, vagy „R o b i n H o o d” költője Lord Surrey-hez.“ (Mi magyarok azt mondhatnók mint Ilosvai, Tinódi vagy a még régibb. „Emlékezzünk régiekről” szerzője Gyöngyösi-hez vagy Zrinyi-hez) „Ennius versekről beszél, melyeket régibb időkben „Faunusok és költők énekeltek, midőn még senki sem jutott fel a Músák sziklabérczeire s a nyelvvel gondosan bánni nem tudtak.“ Ennius illető helyét Cicero idézvén, mintegy sajnálva kérdi: „Hova lettek ezen régi verseink?“ \*)

„Ennius kortársa volt Quintus Fabius Pictor, a legrégibb romai annalista. Elbeszélése Romulus és Remus gyermek és ifjkoráról Dionysius idézése által számunkra fentartatott; abban Fabius említi, hogy a maga korában a nép dalokat szokott énekelni az ikertestvérek viszontagságairól. „Már Faustulus kunyhójában sem hasonlítottak Rhea és Mars gyermekei testben és lélekben disznó- és tehénpásztorokhoz, de úgy tűntek fel az emberek előtt, hogy ezek könnyen sejthették bennök a királyi és isteni vért.“ Így hangzottak hihetőleg e régi dalok. (Macaulay t. i. Dionysius szövegében Fabius idézésénél előforduló ezen phrasist egy régi daltöredéknek tartja, mely Fabius által prózába és görög nyelvre áttéve Dionysius által felvétellett, s e véleményét tudós és hosszú jegyzetben igazolni igyekszik).

„Cato, a Censor, ki szinte a második pún háború idejében élt, ezen elveszett literaturát említette hasonlóképen elveszett munkájában hazája régiségeiről.“ „Régi időkben,“ ugymond

\*) „Quid? Nostri veteres versus ubi sunt?“ Ennius idézett helye így hangzik:

„Quos olim Fauni Vatesque canebant,“

„Quum neque Musarum scopulos quisquam superarat,“

„Nec dicti studiosus erat.“ Cicero Brutus XVIII.

Scaliger, egy középkori tudós philologus, Varrohoz irt jegyzeteiben (De Lingua Latina. Lib. VI.) úgy vélekedik, hogy a Faunusok, mely név alatt később a babona különös szörnyetegfajt, félig istent és félig állatot képzelt, Latiumban régenten mint jósök, látnokok, költők oly osztályt képezhettek mint Persiában a Magusok, Galliában a Bardok.

Cato Ciceronak idézése szerint, „a vendégek előtt lakománál dicső férfiakat magasztaló versek énekeltettek a flótások zenéje mellett“ „Bár még birnók,“ sohajt fel Cicero, „ezen régi dalokat, melyekről Cato szól.“ \*)

„Valerius Maximus hasonlót mond, de forrásának idézése nélkül, hozzáadván hogy a régi romai dalok hallása nagyobb hasznára vált az ifjuságnak, mint az athenei iskolák tanulmányai, és hogy a régi nemzeti költészet befolyásának köszönhetette Roma nagy fiait, a Camillusokat, Scipiókat, Fabriciusokat, Marcellusokat, Fabiusokat \*\*).“

„Varro, ki hazája régiségeivel kapcsolatban álló minden kérdésben tekintély, azt mondja, hogy régenten szokásban volt lakománál verseket elmondadni, néha zenekisérettel, néha csupán élő szóval, a mult idők férfainak dicséretére \*\*\*). Cato, Valerius Maximus és Varro tanubizonyságához Horatiusé is járul, midőn egyik ódájában\*\*\*\*) azt jósolja, hogy Augustus békés kormánya alatt a romaiak tölt serlegeknél, őseik szokása szerint, flóták zenéje mellett énekelni fognak vitéz hadvezérek tetteiről és a haza őstörténeteiről.“

„Be lévén bizonyítva, hogy Roma régenten balladaneműi költeményekkel birt, könnyen megfogható, hogy e város régi históriája miért eredeti, míg minden egyéb a romai irodalomban a külföldtől kölcsönözött, miért költői, míg minden egyéb prózai jellemű. Nem habozhatunk annak kimondásában, hogy azon gyönyörű, megható, valóban nemzeti mondák, melyek a romai históriában oly meglepő ellentétet képeznek a száraz prózai elemekkel és környezettel, töredékes és átalakított maradványai azon régi költeményeknek, melyek már az öreg Cato idejében is elavultak, s melyekből Cicero már egyetlen verset sem ismert többé.“

„Hogy ezen nemzeti költészetet veszni hagyták, nem csodálhatni, ha azt tekintjük, mily teljesen diadalmaskodott utóbb a görög szellem Romában Italia nemzeti szellemén. Valószínű, hogy Homer és Herodot már a régi latin dalnokoknak is szolgáltattak

\*) Tuse. Quast. IV. 2. és Brutus XIX.

\*\*) Val. Max. II- 1.

\*\*\*)) Lásd Varro töredékeit Noniusnál.

\*\*\*\*) Hor. Carm. IV. 15.

némely tárgyakat és eszméket; de csak a Pyrrhus elleni háború bevégezése után kezdett a romai költészet kivetkezni régi nemzeti jelleméből. Az átalakulás gyorsan ment végbe. A legyőzöttek, mond Horatius, rabokká tették a győzőket. Épen akkor, midőn a romai nép a politikai befolyás és hatalom tetőpontjára lépett, az egyszersemind a külföld szellemi igája alá hajlott. Épen akkor, midőn a görög nép politikai befolyásától és hatalmától megfosztott, nyelvének és művészetének uralma általánossá és zsarnokivá lett. Egyébiránt e szellemi forradalom küzdés nélkül nem ment véghez. Naevius úgy látszik utolsó ivadéka volt a latin költők régi dynastiájának. Ennius egy új dynastia alapítójává lőn. Naevius az' első pún háborút saturnusi versekben, Italia régi nemzeti versmértékén énekelte; Ennius a második pún háborút hexameterben az Iliasból kölcsönzött mértéken. Az öregebb költő (Naevius) azon sírfeliratban, melyet magának írt, s mely érdekes példánya a régi romai nyelvnek és versmértéknek, panaszos hangon dicsekszik, hogy a latin nyelv vele együtt halt meg\*). E szerint a mit Horatius a latin irodalom első hajnalának nézett, Naevius azt reménytelen alkonynak hitte. Csakugyan az egyik irodalom leáldozott s egy másik felemelkedett.“

„A külföldi izlés győzelme teljes volt; alig lehet a romaiakban gáncsolni, hogy nyersebb apáik által kedvelt darabos népkölteményeiket megúnvá, bámulással fordultak a görög irodalom remekművei felé. A honi népregék, felejtve a nagyok és műveltek által, a köznépet hihetőleg még néhány nemzedéken által gyönyörködtették. Mig Virgil gyönyörű hanggal gördülő hexameteireiben a földművelők munkáját s örömeit leírta, ugyanazon földművelők hihetőleg még mindig énekelték nyers saturnusi verseiket\*\*). Nem hihetetlen hogy még azon időben, mikor Cicero a Cato által említett régi költemények elvesztét panaszolta, az Appenninek völgyeiben gondosan és türelmesen folytatott kutatás, a régi népköltészet sok becses maradványait hozta volna napvilágra. Ily kutatás akkor meg nem kísértetett. A latin balladák örökre elvesztek. De figyelmes vizsgálók azt hiszik hogy Roma régi történetében ez elveszett költészetnek számos töredékei még felismer-

\*) Aulus Gellius, *Noctes Atticae* I, 24.

\*\*) Servius in *Georg.* II. 335.

hetők, miképen az utas classicus földön gyakran talál egy vár vagy kolostor falaiba illesztve egy egy antik oszlopot vagy kődarabot, melyen a régi művészet domborművei még láthatók. A görög és romai theatrumok és templomok a törököknek és góthoknak kőbányák gyanánt szolgáltak. Ugy a régi saturnusi költészetet is kőbányának használták az annalisták és oratorok, melyből prózájuk anyagát szedték ki.“

„Nem nehéz a fejleményt kimutatni, mely által a régi dalok azon alakba öltöztettek, melyet most viselnek. Halottas dícsérő beszédek és krónikák voltak hihetőleg azon közbeeső láncszemek, melyek az elveszett népköltészetet az általunk ismert historiával egybekapcsolták. Igen régi időktől kezdve szokásban volt a nemes házból való romaiak holt teste fölött szónoklatot tartani. A szónoktól ilyenkor megkivántatott, mint Polybius mondja, hogy minden szolgálatot elsoroljon melyet az elhunynak ősei a hazának legrégibb időktől fogva tettek. Kétségen kívül a szónok e célra mindent felhasznált mit akárhol feltalálhatott tehát a történeti dalokban előforduló adatokat is, melyek tárgyához tartozhattak. Kétségen kívül áll az is, hogy az illető család ezen halottas beszédek kéziratát családi kincs gyanánt őrizte. Utóbb az első annalisták ily szónoklatok tartalmát felhasználták; a későbbi korszak nagy történetírói pedig felhasználták a régi annalistákat.“

„Talán nem lesz érdektelen egy különös mondát kiszemelni, s annak haladását az említett átalakulási stadiumokon keresztül követni. A Fabiusok nemzetségének kivonulása a Cremera partjaihoz, azoknak vitéz küzdelmei és kiirtatása azon sok szép részleteknek egyik legszebbike, melyek oly sűrűn találhatunk Livius első könyveiben. A consul hadi öltönyében nemzetsége tagjait hazának csarnokába gyűjti, három száz hat harczias férfiút; mindnyájan büszke patricius vérből, mindegyik képes consuli méltóságra, hadvezéri szerepre. Az aggódó és búsuló barátok kísérik a város utczáin keresztül, de panaszos búcsúszavaikat eltakarják a bámuló ezereknek harsány kiáltásai. A halálra szánt csoport, Janus templomát jobbra hagyva, a balszerencse kapuján kiindul, (a romaiak e kaput később porta sceleratának nevezték). Miután nagy hősi tetteket vittek véghez nagyszámú hadak ellenében, mindnyájan egy napon hősi halált halnak, csak egy gyer-

mek maradván életben, kiből a nagy Fabius nemzetség újra felvirult a köztársaság javára és dicsőségére. Ezen gyönyörű rege, melynek részletei oly költői valósággal festvék, de egyszersmind teljes hiányát mutatják a történeti valóságnak és hihetőségnek, valószínűleg lakománál nagy tetszéssel hallgatott régi énekből vette származását. Könnyű az átszármazás és átalakulás módját kimutatni. A nagyhirű Quintus Fabius Maximusról, a ki mintegy húsz évvel az első pún háború előtt, halt meg, és mintegy negyven évvel Ennius születése előtt; az mondatik, hogy rendkívüli pompával lőn eltemetve. A hullája felett elmondott emlékbeszédben őseinek hőstettei is magasztalva és nagyítva megemléstettek. Ha azon korban még létezett valamely költemény, mely a Fabiusok történeteinek legszomorúbb, de egyszersmind legdicsőbb eseményét élénk és megható színekkel festette, igen természetes, hogy a panegyrista ezen énekektől a legszebb, legköltőibb vonásokat kölcsönözte, szónoklatának ékesítésére, tekintet nélkül a részletek történeti valóságára. Kevés nemzedékkel később amaz énekek felejtve voltak vagy talán csak pásztorok és szőlőmivelők emlékezetében éltek. De az emlékbeszéd letéve maradt a Fabius-ház irattárában. Fabius Pictor természetesen ismerte ez emlékbeszédet és tartalmát, mely annyi érdekléssel birt családjára, tehát közvetve személyére nézve is, s abból hosszú kivonatokat vett által krónikájába. Ezen krónika, mint tudjuk, a legrégibb volt, melyet Livius használhatott. Liviusnak alkalmasint feltűnt a felejtett költőnek merész és szerencsés vonásokkal rajzolt műve a körülötte találtató száraz unalmas adatok és szintelen leírások közül, azt mesteri ecsetével felelevenítette s munkájában általadta a halhatatlanságnak.

„Hogy ez Romában így történhetett, igen valószínű, annál inkább, mert ugyanaz történt más országokban is, a többek közt saját hazánkban (Angliában). Perizonius és Niebuhr elméletét talán nem lehet jobban illusztrálni mint annak kimutatásával, hogy mit ők az ókorban megtörténhetettnek állítanak, az újabb időkben valósággal megtörtént.”

„Hume (Angliának egyik első történetírója) egész komolysággal azt mondja: „A történet Edgar királynak néhány szerelmi kalandjairól megemlékezik, melyekből mint egyes példákból, következtetést lehet vonni a többire.” E szavai után igen kelleme-

tesen elbeszéli Elfreda és Elfrieda viszontagságait, két beszély, melyeknek regényes vonásai igen gyanusok, s melyek általános jellemökre nézve nagyon hasonlítanak Ó-Romának némely legendáihoz. Mint forrását s e két szerelmi történet kezesét William of Malmesbury krónikáját idézi Hume, melynek írója Stephen király korában élt. Az olvasók nagy többsége azt hiszi, hogy e két regényes történetnek részletei szintoly hitelesek, mint bármely ujabbkori történeti adat. De ha William of Malmesbury krónikáját magát tekintjük, úgy találjuk, hogy ezen érdekes mesék elbeszélésében Hume figyelmét egy fontos körülmény elkerülte. William az igaz, elbeszéli e kalandokat, de világosan tudtunkra adja, hogy azok hitelességeért nem kezeskedik, s hogy ez csupán rágalmozó dalok alapján nyugszik. „Infamias quas post dicam magis resperserunt cantilenae“ Edgarral úgy látszik a régi angolszász balladaköltők nem igen kimélve bántak. Edgar a papok és szerzeteseknek kedvence, szerzetesek és minstrelek (dalnokok) pedig halálos ellenségek voltak.“

„Ily úton ment által e két beszély az angol historiába. Eredetileg költői alakban jelentek meg. Utat találtak véletlenül egy régi krónikába. A balladák eltűntek, a krónika megmaradt. Egy nagy történetíró, századok múlva, mikor a kérdéses balladák már rég felejtve voltak, e krónikát kezéhez veszi. Ezen régi költemények eleven színezete feltűnik előtte, átveszi lapjaiba s így történt, hogy oly történeti műben, mely hihetőleg oly sokáig fog élni mint maga az angol nyelv, kétségtelen tények gyanánt felhozva találjuk egy ismeretlen minstrel agyszüleményeit, melyek talán soha írásba se foglaltattak, kinek nevét feledés takarja, kinek nyelvjárását mai nap már kevesen értenők. E példa után akárki meg fogja engedni lehetőségét sőt valószínűségét annak, hogy Romulus és Remus, a Horatiusok és Curiatiusok regéi hasonló módon származtak.“

„A castiliai literaturában a felhozott példának másik párját találjuk. Mariana, Spanyolhon classicus, történetírója elbeszéli a nagy vitéz Cid két leánya és Carrion gyáva örökösei közt, Don Alonso király kivánságára kötött házasság körülményeit és következményeit. . . . Több spanyol író kimutatni törekedett az adatok és körülmények vizsgálata és egybevetése által, hogy ez elbeszélés nem lehet történeti valóság. Ily czáfolatra alig volt

szükség, mert e beszély nyilván mutatja a költészeti eredet jellemvonásait. Most azonban már teljesen világos is, mikép jutott az Mariana történetkönyvébe. Ő maga elismeri, hogy adatait régi krónikákból szedte ki; kétségen kívül használta a „Cronica del famoso Caballero Cid Ruy Diaz Campeador“ című, már 1552-ben kinyomatott könyvet. Nem tudta, de úgy látszik nem is sejtette, hogy ezen könyvnek legkitünőbb részletei egy XII-ik századbeli költeményből irattak ki, mely költeménynek nyelve és versezete elavult, de melyet költői láng és ihlet magas fokra, csaknem az Iliasz mellé emelnek. Pedig csakugyan úgy volt. Másfél századdal Mariana halála után ezen ősrégiségű balladagyűjteménynek négyszáz éves csonka példánya, pergamenre írva Bivarban felfedeztetett, és sajtó alá adatott. Ekkor sült ki, hogy Carrion örökösének érdekes kalandjait a tudós spanyol jezsuita közvetve és öntudatlanul oly régi költeményből vette, melynek létezéséről egész életében nem hallott semmit, melyről ha véletlenül reá nem akadnak ma sem tudnánk, melynek szerzőjét név szerint most sem ismerjük.“

„Ilyen, vagy ehhez hasonló módon történt hihetőleg a romai balladaköltészetnek historiává átalakulása.“

Eddig Macaulay. Hosszasan idéztem, de ezért úgy hiszem mentségre nincs szükségem. Ez idézet kétségen kívül dolgozatnak legérdekesebb része; kárpótlással tartozom az olvasónak azon unalomért, melyet száraz fejtegetéseim okozhattak, annál inkább mert, hogy értekezésem csonka ne maradjon, egy kis ideig még tovább is türelmét igénybe fogom venni. Pedig Macaulay után újra szót emelni még nagyobb merénylet.

Mielőtt tovább mennék, még egy pár szót Macaulay ó-romai balladáiról, melyekhez az idézett sorok bevezetésül szolgálnak. Azokban ő némely részleteit a romai történeteknek ismét költészetté visszaalakítani igyekszik, és pedig oly módon, hogy az általa irt balladákban nem saját személyében szól, hanem régi dalnokok személyeit képviseli, kik csak oly fogalmakkal és ismeretekkel bírnak minőket Roma negyedik és ötödik századaiban élt romai polgárokról feltehetni, kik tehát nem is emelkedtek túl saját koruk és nemzetök előítéletein és szenvedélyein. Ezen képzelt régi poeták nem ritkán vétenek a napjainkban közbirtokká vált ismeretek s a keresztyén felebaráti szeretet elvei ellen, az

eseményeket és egyéneket nem a XIX-dik század közvéleményének, hanem a Krisztus előtti harmadik vagy negyedik század emberének álláspontjáról nézik. A kötet négy romai tárgyú hosszabb balladát foglal magában. Az első Horatius Cocles történetét beszéli el. A képzelt dalnok állítólag a Porsenaféle háború után 120 évvel, s kevéssel a gallok berontása előtt élt. A korabeli párttusákat únva és büszkélkedve nemzetének hadi dicsőségében, a jó régi idők után vágyakodik, s a régi emberek dicső tetteit magasztalja, különösen Horatius Coclesnek és két társának vitézségét a Tiberis hidjának védelmében az etruszk had ellen. E költeményben még egészen őszérű és tisztán romai érzelmek és fogalmak nyilatkoznak. A második költemény a Regillus tava melletti csatát írja le, melyben Castor és Pollux harcztak a romai had élén, annak győzelmet szerezvén segélyök által. A szerző felteszi, hogy ezen költemény 90 évvel később készült az elsónél, s ettől annyiban különbözik, hogy benne már a görög költészet és a görög mondák homályos ismerete s némi befolyása érezteti magát. A harmadik költemény Virginia megható esetét mondja el. Ennek hangja és szelleme nagyon különbözik a két elsőétől. Ezekben a nemzeti vitézség dicsőített patricius hősök tetteiben és a köztársaság diadalma az elűzött, külföldi származású zsarnok család felett; Virginiában már a patriciusok és plebejusok pártküzdelmek és kölcsönös gyűlölsége nyilatkozik. Ezen költemény hangjára nézve azon satiricus, egyes személyeket és családokat megtámadó és gyalázó versek sorába tartozónak képzelendő, mely költemény neme a régi Romában igen gyakori lehetett, mert Cicero szerint a XII táblai törvények egyike kemény büntetés alatt az egyes polgárokat sértő gúnyversek készítését tiltotta, és Naevisről is tudatik, hogy a Metellusok ellen írt versei miatt tömlöczbe vettetett. A Virginia esetéről szóló satiricus ballada költője Macaulay által a negyedik század második felébe helyeztetik, a Licinius-féle rogatiók vagy törvényjavaslatok korába, melyeknek célja volt a plebejusoknak jogegyenlőséget szerezni a patriciusokkal. Ezek a leghevesebb vitákat idézték elő, s a kívánt engedményeknek legátalkodottabb ellenzője Appius Claudius Crassus volt, az egykori decemvir Appius Claudiusnak unokája. Ezen férfiú ellen fordult leginkább a plebejus-párt gyűlölsége, ennek személye és családja, különösen nagyatyjának emléke ellen fordítja

a dalnok is énekének legmérgesebb fulánkjait, őt mint Virginia vesztének okát, egész nemzetségével és ivadékával együtt a római nép gyűlötségének felajánlván. A negyedik és utolsó költemény „Capys jóslata“ czim alatt, már a latin ballada-költészet utolsó korába tétetik által, szerzője Naevius idősebb kortársa lehetett s aggkorában még Ennius hexameterait olvashatta és Plautus comoediáit színpadon láthatta. E költemény egy Romulus korabeli látnokkal megjövendőlteti Roma jövődő nagyságát és különösen a költő idejében történt győzelmes háborúját Pyrrhus ellen.

A gondolat Niebuhr theoriáját ekkép mintegy eleven példákkal illusztrálni szerencsés, de a kivitel, egész tisztelettel legyen mondva a nagy történetíró, szónok és statusférfiú iránt, nem oly sikerült, mint Macaulaytól várhattuk volna. A forma nagyon el van hibázva: pedig ha valamire, a költészetre nézve áll: „forma dat esse rei,“ kivált ha a kitűzött czél és feladás valamely kor és nemzet népköltészetének jellemét, modorát, úgyszólván styljét, példa gyanánt reproducálni. Macaulay a régi Roma dalnokait a középkori angol balladák rímes strópháiban szólaltatja meg, mi úgy veszi ki magát, mintha magyarul Zrinyiféle stanczákban vagy Kisfaludy Sándor regéinek versszakaiiban adnók a képzelt ó-romai dalnokok énekeit. Ezen aránylag modern öltöny a költői illúsiót és a kívánt hatást csaknem semmivé teszi. Angol olvasónak ezen formabeli anachronismus talán nem fog annyira visszatetszeni, hiszen nyelvök nem ismeri és nem bírja az antik metrumokat; ők Homert is Pope rímes fordításában olvassák. De mi magyarok, kiknek nyelve annyira alkalmas a görög és római mértékekre s azokban oly szabadon és annyi kényelemmel mozog, kik a régi költőket tartalomra és formára nézve hű és sikerült fordításokban ismerjük, mi az ilyen rímes balladastróphák formájába öntött mondákban, bármi szép és tanulságos bevezetésekkel mutassa be azokat a szerző, egy ó-romai népköltő művének reproductióját legjobb akarattal sem láthatjuk.

---

Niebuhr tanának, mely a római történeti mondákat elveszett régi népkölteményekből származtatja, voltak és vannak buzgó és ügyes pártolói s védői, de voltak és vannak tekintélyes ellenzői

és megtámadói is. Ezek közül megemlítem Schlegel Ágoston Vilmost, Schweglert és Lewist.

Kevéssel Niebuhr romai története két első kötetének megjelenése után (1811—1812-ben; a harmadik kötet csak a szerző halála után jelent meg 1832-ben) Schlegel Ágoston Vilmos, a görög és latin irodalom egyik legalaposabb ismerője Németországban, a méltán nagy figyelmet ébresztett munkát a „*Heidelberger Jahrbücher*“ című tudományos folyóirat 1816-diki folyamában megírta, mely bírálat utóbb Schlegelnek 1847-ben megjelent összes munkáiba is fölvétetett. (Őt meg kell különböztetni testvérétől Schlegel Frigyesztől, a ki Niebuhr nézetét pártolta) (*Gesch. der alten u. neuen Literatur. Wien 1822.*). Ama bírálatban Niebuhr kritikai eljárásával egyetért s ennek historiai eredményeit elfogadja, de a romai traditionak eredeti és nemzeti romai népköltészetből származását tagadja, Niebuhr állításának ellenében egy új, saját hypothesisét állítván fel. De halljuk Schlegelt magát: „Romának legrégibb historiáját a görögök tolták fel a romaiaknak; az görög találmány, ugyszólván görög regény. A romai állam eredetéről a későbbi romaiak magok sem tudtak semmi bizonyost. A tudatlanság és miveletlenség hosszú századai folytán a netalán fennmaradott kevés historiai emlékek a romaiak előtt is érthetetlenekké váltak; az elhanyagolt történeti monda egészen elnémult vagy csak töredékesen és akadozva szólalt meg. Midőn tehát a romaiak később a Pyrrhus elleni háború bevégezése után a görögökkel közelebb érintkezésbe jöttek, ők szintoly készek és hajlandók voltak görög származásukat (*origines graecas*) elfogadni, mint a hizelgő görögök készek voltak őket azzal mintegy megkínálni. Ismeretlen, homályos származásu s a szerencse kedvezései által felkapott s magasra emelt emberek módjára a romai nép örömmel és köszönettel vette, ha valaki őseiről, kikről maga semmit sem tudott, nagy és dicső dolgokat beszélt vagy hazudott. A görögök elsőik valának, kik a romai historia tárgyában szót emeltek, a romaiak nem tudtak egyebet mint amazok szavait ismételni; a legrégibb közülök, Fabius Pictor, már *Peparethosi Dioklest* írta ki. A görögök majmolása nőttön nőtt Augustus koráig, mikor tetőpontját érte. Hogy is történhetett volna másképp? Romában hemzsegett a görög paedagogok serege, kik az ifjuságot, melynek oktatása reájok bízott, mindennek a mi

hazai és nemzeti volt ócsárlására, kicsinylésére, megvetésére tanították. Végre oda jutottak a romaiak, hogy saját emlékeiknek legrosszabb magyarázói lettek, s minden mit később magok is sajátjuknak és honi eredetűnek tekintettek, tulajdonképen a görögöktől vett idegen áru volt.“

Schlegelnek ezen nézetéhez újabb időkben is csatlakoztak némely tudósok, mint például Dahlmann (*Forschungen auf dem Gebiet der Geschichte* 1823), a ki szinte azt hiszi, hogy a romai őstörténetnek első szárait már a görög Hellanikus fonta, ezekből utóbb Diokles teljesebb szöveget készített, mely azután Fabius Pictor kezeiben Roma őstörténetévé vált. Még utabban Karsten (*De hist. rom. ant. indole et auctoritate*. 1849), értekezését azon szavakkal zárja: „Innen joggal azt vélem következtethetni, hogy e meséknek legnagyobb részét vagy görög regeírók (*fabulatores*) koholták, vagy a görögöket utánzó romaiak gondolták ki.“ Itt megjegyzendőnek tartom, hogy Schlegelnek és követőinek *hypothesis*e főleg Plutarchnak egy helyére támaszkodik Romulus életírásában, a hol az író mondja, hogy Fabius Pictor a város alapításának történetében Dioklest követte. Egyébiránt Hellanikus és Diokles munkái szintugy mint Fabius Pictoré elvesztek, és későbbi írók említéséből azokról csak annyit tudunk, hogy romai tárgyokról irtak, de azt nem, hogy mit irtak. De erről bővebben utóbb.

Schwegler többször idézett igen jeles munkájában, melynek romai tanulmányaimban nagy hasznát vettem, mind Niebuhr mind Schlegel állításait czáfolja. Hosszas és részletes fejtegetéseit csak kivonatosan közölhetem.

Niebuhr ellenében először is tagadja, hogy *epicus*, vagy történeti tartalmu hosszabb költemények Romában Naevius és Ennius előtt létezhetek volna. A mit Cato, Varro és mások a lakomáknál flóták zenéje mellett énekelni szokott versekről emlitenek, Schwegler szerint inkább *lyricus*, óda vagy *hymnus* nemű, mint *epicus* vagy balladaszerű versekre illik, s ha benne dicsőítettek is vitéz elődök tettei, részleteket, adatokat nehezen foglaltak magukban, melyekből a történetírók elbeszéléseiket meríthették volna. Dionysius, Romulust és Coriolanust magasztaló énekekről szólván, azokat csakugyan *hymnusoknak* és *ódáknak* nevezi. A királyi korszak történeteit tekintvén, azt találja, hogy csak Romulus születése és gyermekkora van költői színekkel festve, de már

Numa, Tullus Hostilius, Ancus Martius, Tarquinius Priscus történeteiben igen csekély a költői elem, s a felhozott adatok többnyire oly szárazak mind tárgyra mind előadásra nézve, hogy költemények, kivált népköltemények tartalmát nem tehették. Az utolsó Tarquinius történeteiben már sűrűbb a költői alkatrészt, de ezek nagyobb részt nem származtak népkölteményekből, nem is honi hagyományból, mert kimutathatólag Herodotból kölcsönzött tények vagy mondák utánzásai.

De azért sem tartja hihetőnek Schwegler az ily régi epicus költemények létezését, mert azoknak legkisebb töredéke sem maradt fenn, de nem is említettnek a későbbi grammaticusok, antiquariusok, commentatorok munkáiban, kiknek idézéseiből annyi elveszett historicusról szereztünk tudomást. Hihető-e, hogy oly terjedelmes és jeles népköltemények közül, melyekből a romai hagyományos történetek bő és érdekes tartalma merítettet, egy sem foglaltatott volna írásba, egynek nyoma és emlékezte sem maradt volna fel? Niebuhr ezért Enniust okolja, „ki azt képzelvén hogy Romának első költője, a régi és honi költészetet semmibe se vette, megvetette s azt el is fojtotta.“ Mire Schwegler azon kérdéssel felel: Enniusnak, ki maga idegen (calabriai születésű) volt, csak negyven éves korában jött először Romába s ott Scipio és Fulvius Nobilior pártfogása alatt igen alárendelt állást foglalt el, miképen sikerülhetett volna ezerek ajkain és emlékezetében élő nemzeti nép- és hőskölteményeket elfelejtetni sőt emlékezetöket is elfojtani?

Niebuhr és követői azon feltűnő körülményt, hogy Roma régi költészetéből a legkisebb töredék s egy költőnek neve és emlékezte sem maradt fenn, éppen az által magyarázzák, hogy az népköltészet volt, mely írásba nem szokott foglaltatni, hanem csak a nép emlékezetében és ajkain él, melynek szerzői ritkán ismeretesek még a kortársak előtt is. Erre Schwegler azon észrevétellel felel, hogy a népköltészet természetesen a nép érzelmeit és rokonszenveit szokta visszatükrözni, ezt lehetne és kellene tehát várni a romai népköltészettől is. De a romai hagyományos történetekben, melyek állítólag ily népköltészet kifolyásai, éppen ellenkezőt tapasztalunk. Roma régi historiájának legmagasztaltabb hősei mind patriciusok. A régi traditio kedvencz hősei, mint már előbb láttuk, Coriolan, Cincinnatus, Camillus a népnek legátalko-

dottabb, legdühösebb ellenségei voltak; a nép barátit, vezetőit pedig, a régibb kornak erélyes tribunusait, kik a nép számára jogokat kivívtak, vagy kivívni törekedtek, Genuciust, Publius Vole-rot, az Iciliusokat, stb. a hagyományos historia alig említi, s mi több a nép jóltevőit és ügyének vértanuit, Spurius Cassiust, Spurius Maeliust és Manlius Capitolinust mint honárulókat s a szabadság ellenségeit állítja oda; oly vád, mely az adatok és körülmények gondosabb vizsgálata után még alaptalannak is látszik.

A régi Romában Schwegler nézete szerint hiányoztak mind azon elemek, melyek egy nagy nemzeti eposzt, minők a Homer-félék voltak a görögöknél, előhozhattak volna. Szűk határok közé szorított, földmivelő és marhatenyésztő, önfentartásáért a szomszéd népekkel és városokkal szüntelen kisszerű háborúkat folytató, a nap szükségei és gondjai által elfoglalt, józan, gyakorlati jellemű nép volt a romai, de minden költői hajlam nélkül; nem is egy nemzet, hanem többféle népelemekből egybeszerkezett jogállam, melyet csak közös szükség és érdek tartott össze; ily földön nemzeti népköltészet nehezen virágozhatott. A romaiak nem hogy epicus népköltészettel, de a göröggel mérkőzhető nemzeti mythológiával sem bírtak. Egyházi énekeik fenmaradt töredékeiben képzelem és költői ihlet nyoma sem találtatik. A régi Romában Cicero és mások tanúsága szerint a költészet és a költők nem is becsültettek. De már az is mutatja mennyire hiányzott a romaiak közt a költői szellem, hogy Roma maga egyetlen egy költőt sem szült; a latin irodalomnak nevezetes költői közül egy sem született Romában, vagy birodalmának azon részében, mely a város első négy századaiban határát képezé, hanem mindnyájan a Roma birtokához későbbben csatolt tartományokból származtak.

De magában az ó-romai történet tartalmában látja Schwegler legnyilvánosabb bizonyosságát annak, hogy költészeti eredetű nem lehet. Annak legnagyobb és lényeges része jelleménél fogva dalok vagy énekek tárgya soha sem lehetett, hanem érett gondolkodás és okoskodás eredménye. Mese, az igaz, és nem valóságos történeti traditio, de oly mese, mely nem a képzelemből sarjadzott, hanem valóságos tények, intézmények, szokások szertartások, szent és világi czélu építmények, régi emlékek, egyének, családok, helyek nevei s több effélék körül kicsirázott, azokhoz tapadt, nagy részt azokból is keletkezett. Schweglernek ezen

nézetéről, mely saját hypothesisének alapja, alább fogok bővebben szólani. A mennyiben ily később kigondolt mesékből nem áll a romai historia és nem is írói koholmány, az alkotmány és jogviszonyok körüli traditiókon alapul; s ez csakugyan az ó-romai historiának leghitelesebb alkatrésze, annak mintegy magva, vagy csontváza, de épen ezen rész természeténél fogva népdalok és epicus költemények tárgya nem lehetett.

Czáfolatának eredményét e szavakban foglalja össze Schwegler : „Ha felteszszük is, hogy Romában létezhetek történeti tartalmu népdalok, azokból a romai történeteknek csak igen csekély része származhatott, oly terjedelmes és tartalmas epicus költemények létezése pedig, mint a Homorfélék vagy a Lied der Niebelungen, nem csak hogy ki nem mutatható, de nem is valószínű.“

Schlegel hypothesisc ellenében Schwegler okoskodásának veleje a következő. Hogy Roma régi történetcinek némely része írói csinálmány, kétséget nem szenved ; így például az egyes különálló mondák egybekötése, a száraz és rövid adatoknak részletes kifestése, sőt egész események is, például némely hadjáratok és csaták, melyek vagy újból kigondoltattak, vagy egy korból a másikba áthelyeztettek valami feltünőbb chronologiai hézag betöltése végett. Hogy a görögöktől is kölcsönöztetett egy vagy más részlet, szinte kimutatható ; a romai historiában előfordul néhány anecdotaszerű elbeszélés, melynek eredetiét, csak más egyéni és helynevekkel Herodotban találjuk. Az albai királyok hosszú névsora és chronológiája is hihetőleg későbbi görög koholmány, melynek czélja volt azon roppant hézagot betölteni, melyet a romai monda Aeneas beköltözése és Roma alapítása között hagyott. Egy vagy más hízegő görög áltudós, valamely gazdag és hatalmas romai családnak királytól vagy Aeneas utitársától származtatása végett, közvetve vagy közvetlenül talán szinte becsusztatott a romai traditióba egy egy mesét. De a romai historia összege, annak alapszerkezete, csontváza és lényegesebb alkatrészei görög írók koholmányai nem lehetnek. Az egészben véve, de legtöbb részleteiben is, tisztán romai nézeteken és fogalmakon alapul, Roma földjének helyi viszonyaihoz, emlékeihez, szokásaihoz szorosan tapad, tehát idegen földön lakó görög írónak műve nem lehetett. Schlegel gyanítása, hogy a romai őstörténetek eredeti forrása Diokles regénye lehetett, csak Plutarchnak egy helyén alapszik,

hol ő azt mondja hogy Fabius Pictor a város alapításának történetében Dioklest követte. Ezt mások úgy olvassák, hogy „egymással megegyeznek ;“ de ha állana is az első olvasás, az Plutarch részéről tévedés lehet. Egy gondatlanul odairt vagy hibásan másolt szóra vagy phrasisra ily merész hypothesis-t építeni helytelen dolog, Plutarch nem is tartozik azon historicusok közé, kik a tényeket és forrásokat gondosan és figyelmesen vizsgálják. Ezen Dioklest pedig csak az egy Plutarch ismeri, Dionysius a ki igen gyakran hivatkozik görög és latin forrásokra, nem is említi.

De a romai hagyomány a város alapításáról jóval régibb volt Fabius Pictornál, s már ő előtte néphitté sőt államhitté vált. Livius azt beszéli, hogy a város 458-dik évében, a samniták elleni háború idejében, tehát mintegy félszázaddal Fabius Pictor előtt, Cn. és Q. Ogulnius nevű aedilisek rendelkezéséből, állíttatott fel az ikerket szoptató nőstény farkas ércszobra, melyet Livius még látott. E sorok írója is többször látott a Capitolium egyik termében egy ily szobrot, mely azonosnak állíttatik a Livius említette emlékekkel s valóban az is lehet ; a mű sztylje minden esetre igen régi korra mutat, midőn a romaiak a görög művészetet még nem ismerték s nem utánozták : alkalmasint görög etruszk művész készítménye.

Fabius Pictorral csaknem egykoruak Cincius Alimentus, Ennius, Cato, Acilius, s ezek Dionysius tanúsága szerint a város eredetét mind egyformán beszélték. Ők tehát mindnyájan egy általánosan hitt és elfogadott traditióból merithettek csak, mert hogy valamennyien Fabius Pictorral együtt egy külföldi író regényét irták volna ki, kit Plutarchon kívül senki nem is nevez, és hogy ezen külföldi író csinálmánya a romai nemzet és állam vallásos dogmájává válhatott volna, az már csakugyan nem hihető.

De mit tesz Schwegler az általa elvetett Niebuhr, és Schlegelféle hypothesisok helyébe? A romai hagyományos történet eredetét, természetesen csak gyanításképen, mint hozzá teszi, következőleg igyekszik magyarázni.

A valóságos hagyomány Roma alapításáról s legrégibb viszontagságairól, ugy látszik, korán elveszett, mit könnyen megfoghatni az írás mesterségét vagy éppen nem vagy alig ismerő népnél, kivált ha Schweglerrel felteszszük, hogy történeti dalai nem

voltak, mely formában a hagyomány könnyebben tapad az emlékezethez. Később a polgárosodás és mivelődés haladásával bizonyos tudvány ébredt a romaiakban saját multjuk iránt, számos emlékek, szokások, intézmények, helynevek figyelmet kezdtek gerjesztetni, de azok származásáról vagy semmit sem tudtak, vagy csak homályos emlékezés, egy egy mondai töredék sejteté velök ezeknek mi módon keletkezését. Ezen homályos és töredékes emlékezés alapján igyekeztek a későbbi romaiak a napjaikban fenállónak eredetét okoskodás és conjecturák útján megmagyarázni. Itt azt szúrhatnók közbe, hogy körülbelöl úgy járhattak el mint az ujabbkori történetbuvárok tesznek Roma régi történeteinek reconstruálásában vagy a hagyományos történet eredetének magyarázásában. Öntudatos ámitás, a historia szándékos hamisítása, ugymond Schwegler, a multjokat mintegy kitalálni kívánó romaiaknak eszközben sem volt. Azon jámbor hitben éltek, hogy a rejtélyt csakugyan szerencsésen megfejtették. Eljárásuk oly naiv volt mint a régi népeknél a vallási mesék költése, minék czélja nem csálás és ámitás szokott lenni, hanem a kor és illető nép fogalmaihoz mért megfejtése a természeti tüneményeknek. Magából értetik, hogy ezen megfejtési és magyarázási kísérletek nem képeztek azonnal egybefüggő történeti elbeszélést, minő az általunk ismert romai hagyományos történet. A chronologiai rendezés, házagokat pótló toldások, a némely soványabb részleteket takaró és ékesítő képzelmi czafrangok, a töredékest egy nagy egészszé egybefüző fonal, későbbi írók munkásságának tulajdonítandók.

Schwegler tehát a romai hagyományt nem tekinti nemzeti költészet kifolyásának mint Niebuhr, sem idegen koholmánynak mint Schlegel, hanem a romai népnek becsületes szándéku és jó hiszemű magyarázási kísérleteiből származtatja, melynek czélja lett volna a multat fedő homály felderítése és a fennálló szokások, intézmények s. a. t. rejtélyes eredetének megfejtése. A romai hagyomány mondái rege alakba öltözött történeti hypothesisek. Schwegler szerint alsóbb miveltségi fokon álló népek eszméiket és fogalmaikat csak ily képes nyelven és mythicus formában bírják kifejezni.

Egyébiránt a romai hagyományos történetnek nem minden alkatrésze rege vagy írói koholmány. Bizonyos fő- és alaptények kétségen kívül történetiek. Lehető, sőt hihető is, hogy a romai

alkotmány kifejlődési stadiumainak némi, habár homályos és halvány emlékezete fentartotta magát a történetírás koráig. Az emlékezés, a hagyomány e tekintetben némely monumentalis emlékekre, államiratokra támaszkodhatott. Ennélfogva Schwegler az államjogi traditióktól a hitelességet bizonyos határig nem akarja megtagadni. Az alkotmány történetének némely alaptényei tehát valószínűleg lényegökre nézve történetiek, habár sokaknál a részletek, a körülmények, az okok és okozatok láncolata, melyek kíséretében a történetírók elénkbe állítják, p. o. a beszédek, melyek ily alkalommal pro et contra tartatnak, egyebek nem lehetnek mesénél és koholmánynál. Ezen történeti tények töve körülutóbb a mythoszok és mondák buján tenyésző vegetatiója támadt s azt csaknem egészen eltakarta. E mondákat Schwegler ismét többfélékre osztja és különböző forrásokból származtatja.

Először is megkülönbözteti egymástól a mythoszt és a mondát. Monda nevezetes eseményeknek a népakain, akár népdal akár mese formájában, fenmaradt emléke, melyet a képzelem több vagy kevesebb szabadsággal s önkénnyel, de öntudatos ámitás szándéka nélkül, mesés diszitményekkel felékesített. A mythosz ellentéte a mondanak. A mondanak magva és alapja valamely tény, melyet a költészet néha annyira felczifrázott és nagyított, hogy eredeti formájától csaknem egészen megfosztja; a mythosznak magva ellenben mindég valamely eszme, mely költött tények öltönyében állittatik szem elébe, hogy az elvont eszme anyagi alakot nyerve könnyebben érthetővé, mintegy szemmel láthatóvá, kézzel foghatóvá váljék.

Igy meghatározván a monda és mythosz fogalmát és értelmét, Schwegler kimutatni igyekszik egyes példák említése és fejtegetése által, hogy a romai hagyománynak nem történeti alkatrészei vagy mondák vagy mythoszok, vagy e kettőnek vegyülete. Ezen részletek vizsgálataiba tér szűke miatt nem követhetem. Ismertetésül csak egy pár ismeretesebb példát akarok említeni, melyek hoszasabb magyarázatot nem kívánnak.

Igy például mondák Schwegler szerint: Horatius Cocles hőstette, Mucius Scaevola merénye, az idősebb Brutus alakja és szereplése, Coriolanus győzelmes hadjárata hazája ellen, a háromszáz Fabiusnak vitéz halála, Cincinnatus haditettei az Algidus hegyén s. a. t. Ezeknek magva történeti tény lehetett, mely azonban a költött részletek és túlzott nagyítások álruhája alatt alig

felismerhető. Mythoszok példái: Servius Tullius nemzése a lar familiaris, a tűzhely nemtője által, miben Schwegler azon eszmét látja kifejezve, hogy Serviusban testté vált a romai királyság legbensőbb, úgy szólván leghoniasb szelleme. Mythoszt lát Romulus és Numa személyeiben is azért, mert azokban szerinte Roma nemzeti szellemének két főeleme volt személyesítve, a gyakorlati politica és a vallásosság szelleme, az állam és egyház. Romulus a városnak és polgári intézményeinek alapját veti meg és létezését a szomszéd népek és városok ellen szerencsés csatákban biztosítja, Numa ellenben 40 évig tartott uralkodása alatt folytonos békében él, (mi történetileg lehetetlen Roma azonkori helyzetében,) s egész idejét és munkásságát a vallás, az isteni tisztelet, az egyházi szertartások rendezésére és szilárdítására fordítja.

A romai hagyománynak legtöbb alkatrésze azonban Schwegler állítása szerint se a mondák, se a tiszta mythoszok osztályába nem tartozik, hanem a már előbb említett, regealakba öltözött történeti hypothesisek közé sorozandó. Schwegler azokat aetiológiai mythoszoknak nevezi, vagy is oknyomozó meséknek, mert oly költött eseményeket beszélnek el, melyek valamely létező ténynek, szokásnak, szertartásnak, intézménynek, emléknek, templomnak, elnevezésnek honnan származását magyarázzák meg. Ezek a történelmi nyomozásnak első, gyenge, gyermekes kísérletei. Nem tiszta mythoszok, mert nem egy elvont eszméből indulnak ki, hanem valami létező tényből, de nem is mondák, mert ezen létező tény nem magva, nem alapja az illető regének, hanem csak alkalmul szolgált annak költésére.

Ezen aetiológiai mythoszoknak még egy különös alnemét is különbözteti meg Schwegler, t. i. az etymológiai mythoszokat, melyek csupán valamely tulajdon névből kifejlett mesés tartalmu beszélek. Mind az aetiológiai mind az etymológiai mythoszoknak igen számos példáit találja Schwegler a romai hagyományban; a sok közül csak néhányat említ meg: Tarpeja árulását, honnan a tarpeji szikla vette állítólag elnevezését; a Lacus Curtius névnek eredetét; Tarquiniusnak származását Tarquinii nevű etruszk városból; Servius Tullius születését egy rabszolganőtől, mire a latin „servus“ szónak a Servius névvel hasonlósága adott alkalmat; Brutusnak tettett baromi butaságát, mivel kiáltó ellentétben áll a történeti hagyománynak azon állítása, hogy ő Tarqui-

nus Superbus által tribunus celerumnak neveztetett, mely hivatal őt a lovagi rend főnökévé és némely alkalmaknál a királyi személy képviselőjévé tette. Scaevolának önszántából elégetett jobb kezét, miről Dionysius nem szól semmit, Corioli városnak elfoglalását Coriolan által oly időben, midőn az hiteles okirat nyomán Romával szövetségben állott s. a. t.

Ezen kérdésnek legújabb angol vizsgálója, Sir George Cornwall Lewis \*) szinte czáfolólag fordul Niebuhr elmélete és ennek angol követői Dr. Arnold és Macaulay ellen. Ő nem tagadja lehetőségét, sőt hihetőségét annak, hogy a régi romaiaknál balladák léteztek s énekeltettek, annak példája csaknem minden nemzeteknél előfordulván; de hogy hosszú tartalomdús költeményeik lehettek volna, melyekből nagy része annak mit Liviusban olvasunk, származhatott, az szerinte magában sem valószínű, de a régi írók tanúsága sem szól mellette. A mit ezek az elveszett régi énekekről mondanak, ily terjedelmesebb történeti költeményekre nem érthető. A latin nyelv a régibb korban nyers, miveletlen volt, alkalmatlan irodalmi és költői használatra. Még a hatodik század első felében is Fabius Pictor, Cincius Alimentus és más annalisták a görög nyelvet használták. A saturnusi verset, Romának ezen nemzeti metrumát, Horatius mint darabost, kellemetlen hangzásút, a mivelt életben nem használhatót, ócsárolja. (*Horridus ille defluxit numerus Saturnius*).

Való, hogy a romai hagyományos történetekben sok a költői és regényes elem, de ez még nem bizonyítja azt, hogy régi költeményekből származik. Ezen költői és regényes jellem magában még a történeti valóság ellen sem bizonyítana semmit, ha más okok nem harcolnának ellene. A hiteleseknek elismert, számos egykoru tanuk által erősített történetekben ninesen-e szintannyi költői és regényes jelenet és esemény mint a romai hagyományban? Hogy csak a régi kor történeteinek maradjunk, Nagy Sándor győzelmes hadi pályája nem kevésbé regényes mint Coriolané, és Cleopatra öngyilkossága költői érdeken nem sokat enged Lucretia halálának, Otho császárt pedig Lewis mind a kettőnél meghatóbbnak és nagyszerűbbnek találja. Ezek pedig kétségtelen történeti tények. Egyébiránt a romai hagyományos tör-

\*) *An Enquiry into the Credibility of the early Roman History* 1855.

ténet, habár helyenként igen költői jellemű is, nagyobb részében a költőiség teljesen hiányzik. Ha elfogadnók is a népkölteményeket, mint forrásait a romai történeteknek, ebből csak kisebb részének származása lenne megfejtve. De még erre nézve is sürgőtelen és felesleges ezen hypothesis, mert Niebuhr maga is azt hiszi s állítja, hogy ezen költészeti eredetű rész adatai jobbra hamisak és költöztek, ugyan ezt bizonyítja legtöbb esetben az illető elbeszélések belső hitelességének hiánya. De ha ezt megengedjük, nem szükség történeti költeményeket, dalokat, balladákat feltenni. Valóságos történetek emléke versben tovább fennmaradhat, mert ezen formában erősebben tapad az emlékezethez, de költött, valótlan történetek eredete és létezése a történetírás korában csupán szóbeli traditio által is magyarázható, mert ez esetben nem volt szükség régi adatokat a vers és dal tartósabb formájában századokon keresztül conserválni, elég volt az akármikor kigondolt vagy képzelt regét egy bizonyos régi korba áthelyezni.

„Roma régi történeteinek költeményes részében,” ugymond Lewis \*), „semmi sincs, miről számot nem lehetne adni, ha felteszszük, hogy az a nép emlékezetében élő legendákból keletkezett, mely legendák magok részint való, de nagyobb részben költött elemekből vegyültek össze. A mint ezek szájról szájra szálltak, sok átalakuláson, módosításon mentek keresztül; azt a mi bennök festői, érdekes és megható vala, mindinkább kiemelte a traditio szabadon működő ecsete, az egyes adatokat kellő csoportozatba helyezte s az egésznek tetsző színezést adott. Ezen hagyományos legendákon még a későbbi historicusok is, a mint kezeiken keresztül mentek, javítottak és simítottak, míg végre azon alakban, melyben ismerjük, korunkra jutottak.”

Lewis, mint ez idézetből kitetszik, a romai történeti regék származását illetőleg új theoriát felállítani, új iskolát alapítani nem igyekszik. Ezt neki hibául nem, sőt inkább érdemül tulajdonítom. A tudós viszketeg új hypothesisek által figyelmet gerjeszteni, elődjét és versenytársát elhomályosítani, csak ritkább esetben vezetett az igazság felfedezésére, de gyakran zavart és bizonyos egyoldalúságot hozott a tudományok tárgyalásába.

---

\*) An Enquiry into the Credibility of the early Roman History I. köt. 221 p.

Ha a mondottakra visszatekintünk, úgy találjuk, hogy Roma régi történeteinek anyagát kiválólag a következő forrásokból származtatták az ujabbkori történetbuvárok 1. Régi elveszett népkölteményekből (Perizonius és Niebuhr), 2. Görög regényírók koholmányaiból (Schlegel, Dahlmann és mások), 3. A későbbi romaiak által regealakba öltöztetett historiai hypothesisekből vagyis aetiológiai és etymológiai mythoszokból (Schwegler és ő előtte, habár csak homályosan kifejtve és következetes alkalmazás nélkül, Vico) s végre 4. Közönséges értelemben vett szóbeli traditióból s ennek természetes átalakulásaiból (Lewis). Egyéb magyarázási és származtatási kísérletekről tudomásom nincsen. De már a mondottakból is kitűnik, hogy nem ok nélkül tűztem ezen cikkem elébe harczias czimet és mottót. Nem csak a nagy hadjáratról volt alkalmam szólni a romai hagyományos történetek ellen, hanem azt is láttuk, hogy a közös ellenség legyőzése után mint hasonlanak meg egymással a szövetségesek, mint fordítják egymás ellen tudományos és polemicus fegyvereiket. Még harcziasb jelszót választhattam volna tehát: *Bellum omnium contra omnes*. De ne képzeljen magának az olvasó dühös, mérges, személyt sértő tollharczokat, minőknek fájdalom irodalmunkban nem egyszer tanui voltunk. A küzdelem lovagias, sőt udvarias modorban foly; kiki elismeri, sőt magasztatja ellenfelének érdemeit, tudományát; törekvése csak oda czéloz, hogy saját nézetének győzelmet vivjon ki. E polemiai modor azon francia parancsnokra emlékeztet, ki egy ütközetben az ellenséges csapat elébe vágatott s ezt leemelt kalappal s e szavakkal: „*À vous Messieurs!*“ az első lövéssel megkinálta.

Már most azon kérdés merül fel, hogy ezen különböző nézetű s egymással vitatkozó tudósok közül melyiknek van igaza? Vakmerőségnek látszik, ha tudományos dilettans, minőknek magamat vallottam, itélni akar szaktudósok felett, kik valamely rejtélyes kérdés megfejtésére életök nagyobb részében egész figyelmeiket s munkásságukat fordították. De nem is ítéletet akarok mondani, hanem igénytelen véleményt, mely hibás lehet, azt szívesen megengedem, de bennem önkéntelen támadt, fejlődött és erősödött, a mint csekély tudományos előkészülettel, de részrehajlás és elfogultság nélkül a tudósok fejtegetéseit és vitáit figyelemmel olvastam. Birkózó athleták felett a leggyengébb és ügyetlenebb néző is itélni szokott, versenyző lovasok felett az is, a ki soha

lovon nem ült, lövészek felett, a ki soha puskát vagy pisztolyt el nem süttött. Színésről, énekesről, tánczosról, zenésről, festőről, szobrászról, költőről mindenki ítél, habár e szépművészeteket maga soha nem művelte. Miért átallánám tehát csak én véleményemet, vagy akár ítéletemet is, e tudományos vita tárgyában e helyen elmondani. Ez azonban nem oda vág, hogy e tudományos versenyben kit illessen a koszorú; mert a fentebbi kérdésre, hogy kinek van igaza? én habozás nélkül azt merem felelni: mindegyiknek és egyiknek sem. E feleletben az ellenmondás csak látszatos. Mindegyiknek van igaza, a mennyiben véleményem szerint mindegyik a romai hagyományos történetnek egy egy forrását helyesen kijelölte, de mindegyik hibázott is, a mennyiben a maga kedvencz forrásából származtatta, ha kirekesztőleg nem is, de kiválólág, a hagyományos történetnek összegét. Itt találom igazolva előbbi mondásomat, hogy a vágy új, meglepő, figyelmet gerjesztő és korszakot alkotó állításokkal fellépni, a tudósokat nem ritkán túl ragadja az igazság határán, és zavart idéz elő a tudományban. Igaza van továbbá mindegyiknek a többször említett, e kérdés felett vitázó tudósok közül, mert habár mindegyik a maga saját kedvelt hypothesisét túlságos előszeretettel ápolja, kifejleszti, indokolja és oly terjedelemben alkalmazza, mely részrehajlatlan és elfogulatlan kritika előtt meg nem állhat, s a kevésbé figyelmes olvasóban oly benyomást hagy, mintha a romai régibb történetek egész összegét csupán ezen egy forrásból származtatná, tudományos lelkismeretök megnyugtató végett mégis, amúgy mellékesen és alkalmilag, mindnyájan egy kis concessiót tesznek az eltérő és ellenkező véleményeknek is. Hibáznak pedig valamennyien fejtegetéseik polemiai részében, a mennyiben az ellenfélnek ama mellékes engedményeit kevésbe vagy éppen semmibe sem veszik, miből az következik, hogy czáfolataik oly véleményt költenek az olvasóban, mintha az ellenfél az egy megtámadott forráson kívül mást nem ismert, vagy nem akart volna ismerni. Igaza tehát mindegyiknek van a mennyiben, véleményem szerint, az igazságnak egy részét mindnyájan kitalálták és különös gondal kifejtették s e mellett más származási módnak lehetőségét egészen ki nem zárták; más részről pedig hibázott is mindegyik mert a hagyományos történeteket túlságos arányban származtatta a maga saját kedvencz forrásából. Tehát csak az arány, a több

és kevesebbnek kérdése körül forog a különbség. De épen a kellő arányt meghatározni nehéz, sőt mondhatnám lehetetlen. Előttem kétséget sem szenved, hogy a romai hagyományos történeteken átvonulnak a történeti valóság szálai, melyek a legrégibb, talán a város alapítása előtti korba is visszanyulnak, a régibb időkben természetesen ritkábbak és vékonyabbak, s minél inkább közeledünk az egykorú történetírás korszaka felé, annál sűrűbbek, úgy hogy a köztársaság első két százada történeteiben a historiai tények összege már a festészek által használt fabábhöz hasonlít, melyet a monda és mese tarka színű és bő redőzetű palástja csaknem egészen eltakar és elrejt. Hiszem továbbá Perizoniussal, Niebuhrral és Macaulay-val, hogy a régi romaiaknak voltak történeti tartalmu énekeik, mit a régi írók tanúsága is bizonyít, és hogy ezekből néhány rege és adat becsúszhatott a régi történetekbe, de azt nem hiszem, hogy terjedelmes hőskölteményeik lettek volna, melyek tartalomra és költői becsre a Homerféle eposzokkal, a spanyol Romanceróval, vagy a német Lied der Nibelungennel mérközhettek, s a hagyományos történeteknek bő anyagot szolgáltatott volna. Hiszem Schlegel Vilmostal és Dahlmannel, hogy a romai történetekbe némely görög adomák átvétettek, de Diokles regényét és görög irkászok koholmányait, mint a romai őstörténetek főforrásait képtelenségnek tartom, s ez állítást magát a regények és mesék közé sorozom. Hiszem Schweglerrel, hogy a romai mondák egy része a későbbi romaiak történetnyomozási kísérleteiből származhatott és hiszem Lewis-sal, hogy nagyobb része szóbeli traditio kifolyása; hiszem végre hogy e különféle forrásokból származó tények, mondák, regék és meséknek rendezése sorozása, egybefűzése, a hézagokat pótló toldások, szóval a romai őstörténetek összes szerkezete a mint azt Livius és Dionysius könyveiben birjuk, írói munkásságnak eredménye. De hogy ezen egyvelegben mi történeti valóság mi nem, s hogy a történeti tények körül oly buján és sűrűn tenyésző mesék közül, melyik honnan vétetett, ezt egyenkint kimutatni lehetetlennek tartom; itt csak gyanításnak, találgatásnak, sejtelemnek látom helyét. E tekintetben Lewis véleményével tartok, miszerint a régi romai történeteknek tudományos reconstitúciója, még egy Niebuhr kezeiben is, érdekes ugyan, de kétséges eredményű kísérlet, s az is fog maradni örökké; de vele abban nem érthetek egyet, hogy

a Pyrrhusféle háboru előtti kor történeteinek tanulmányozásával foglalkozni meddő fáradság-, munka- és időpazarlás. Mert habár Roma régi történeteit hiteles alapon rekonstruálni nem lehet is, a romai hagyományban is találhatók adatok és anyagok, melyekből a régi állapotok, erkölcsök, alkotmányos viszonyokról fogalmat szerezhetünk, mi a későbbi hitelesebb történetek megérthetése multhatatlanul szükséges.

Ez hitvallásom a fennforgó kérdésre nézve. Azzal tudom, hogy új fáklyát nem gyújtottam a tudománynak, új iskolát nem alapítok. Erre nem is vágytam. Egyszerű vélemény, mely talán sokakban támadt, kik e kérdéssel előttem foglalkoztak, a nélkül hogy érdemesnek tartották volna azzal a közönség előtt fellépni. A ki józan eszéről le nem mondott, ha valamely vitás kérdést tanulmányoz, egy vagy más véleményben megállapodik, legyen az új vagy régi, elmés vagy egyszerű; e véleményébe nagy fontosságot nem helyez, de ha alkalom kínálkozik a kérdést nyilvánosan tárgyalni, azt tessék vagy ne tessék, kimondani nem tartózkodik. Így én is; nem azért szoltam a romai hagyományos történetek eredete körüli vitákról, hogy a magam nézetét a közönség elébe terjeszszem, de miután azokról szoltam, jogomnak, sőt kötelességemnek néztem saját helyes vagy hibás véleményemet is kimondani.

---

Az általam említett történetírók és történetbuvárok, noha mellékes kérdésekre nézve egymástól eltértek, egymással ellenkeztek és vitáztak, a kritikai tagadó irányban megegyeztek, s e tekintetben mindnyájan Niebuhr, vagy is helyesebben mondva Beaufort iskolájához tartoztak. Mindegyik a romai hagyományos történettől megtagadja a hitelességet, csak abban különböznek egymástól, hogy tartalmát kiválólág egy vagy más forrásból származtatják és hogy némelyik a mese tarka himzése közt észrevehetni véli a kevés historiai szálakat, míg mások e reményről lemondanak és minden törekvést és kísérletet e tekintetben meddőnek nyilatkoztatnak. Ujabb időben ezen csaknem általánossá vált tagadó és romboló irány ellenében reactio támadt. Egyes szózatok emeltettek a lenézett, jogaiból kifosztott és a historia országából száműzött romai traditio védelmére; indítványba hozatott annak régi jogaiba

állásába visszahelyezése. Ezen conservatív, hogy ne mondjam reactionarius iránynak legnevezetesebb képviselői Gerlach és Bachofen, két baseli tudós, kik 1851-ben együtt kiadott romai történetökben \*) a traditionak restauratióját tetteleg megkísértették. Ezen romai historiájok két kötetében ők csak a királyi korszak végéig haladnak; az elsőben a város megalapítása előtti, a másodikban pedig a királyok alatti történeteket adván elő a romai historicusok nyomán és alapján. Azon elvnek, melyből a szerzők kiindulnak, s a munka szellemének és irányának ismertetése végett hagyjuk őket magokat szólani: „Roma historiájában,” úgy szólanak a szerzők, „nem a tizenkilencedik század gondolatait, gyanításait, ítéleteit akarjuk hallani az ó-romai állapotok felől, hanem a romaiak tetteit és viszontagságait kívánjuk tanulni, úgy a mint ők magok felfogták, értették, hitték és az utókor számára feljegyezték. Egy nép életének leghivebb tolmácsai mindég azon férfiak lesznek, kik ugyanazon egy hon gyermekei, atyáik emlékei közt felnőttek s a multnak szellemétől áthatva, saját keblökben találhatják a kulcsot mindazon rejtélyek megértésére, melyeknek megfejtése a külföldi és más korbéli történetírónak nem sikerülhet. Egy nép élete oly egész, melyet ketté osztani, elválasztani nem lehet. Tettei és szokásai, tudása és hite, gondolkozása és cselekvése mind egy forrásból fakadnak, s miként az ég boltozatát a tiszta víz színe, úgy valamely nép tetteit és történeteit leghivebben a honi nyelv és irodalom folyama tükrözi vissza, melynek minden hangja a hazai szellem viszhangja. Ennélfogva a régi írók, különösen a romaiak, Roma történeteinek megírásánál irányadók legyenek, ne csak az anyagra nézve forrásaink, ne csak a formára nézve mintáink, hanem nézeteinkre, felfogásunkra nézve is hű vezetőink, kalauzaink. Romai álláspontról akarjuk látni a romaiak korát, s ennek festése romai erkölcsök és szokásoknak hű képét állítsa szem elébe.“ . . .

„Egyet törvényül fogadtunk és követtünk, hogy a lehetetlenre ne törekedjünk, oly kérdések megoldását ne kísértsük meg, melyek örökre megfejthetetlenek. Némely tudósoknak kórságos vágya elméjük ügyességét és találékonyságát kinyomozhatatlan dolgoknak kinyomozásában megkísérteni, feneketlen mélységek fene-

\*) Die Geschichte der Römer. 2 Bände, Basel 1851.

kére leereszkedni, mondhatatlan zavart hozott a történetírásba. A történetek összegének megállhatását elrejtett titkok felfedezésétől akarván függővé tenni, a legtávolabb multban oly tisztán akarván látni, mint a jelenben, a valóságot a gyanítás alapjára akarván állítani, ez által az egésznek állása ingóvá lőn s a historia lábai alól a föld mintegy félrevonatott “

„A valóságot egész magasságában és mélységében kinyomozni emberi erőt felülmuló vállalat, oly cél, melyet halandó még el nem ért s el nem érhet. De ha komolyan és lelkiismeretesen megérteni s visszaadni igyekszünk azt, mit egy nagy nemzet századokon által hitt, s mint hiteles történeteit nekünk hátrahagyott, a mi azon nagy nemzetnek legbensőbb öntudatával egybenőtt, a mi nagy tetteket és nemes elhatározásokat szült, ez is úgy hiszszük méltó célja a történetírásnak. Mások hadd ostromolják az Olympust, mi nem ismerünk magasabbat egy népnek mély és szent hiténél, miként az mondában, hagyományban és historiában nyilatkozik.“

Az idézett helyek legjobban fejezik ki a két schweiczi tudósnak irányát, munkájoknak jellemét. Szavaik nemes léleknek, kegyeletes szívnek, művészi izlésnek kifolyásai. A tagadó iskola okoskodásai ellen inkább az érzés mint az ész fegyvereivel vívnak. Munkájok, habár azt hiteles történetnek senki, még a szerzők magok sem tekinthetik, érdekes és sok tekintetben tanulságos olvasmány. Szép, nemes, kerek, komoly, tömött, méltósággal és izléssel teljes nyelven, az ó-kor klassicus íróinak nyelvén adják elő a római előker és a királyok korszakának eseményeit, a mint azokat a régi történetírókban találták, kiket, mint magok mondják, forrásaik, mintáik és vezetőik gyanánt követnek. Dolgozatukban a történeti nyomozás és kritika sem hiányzik, csak hogy ennek céljául nem magának a történeti valóságnak felfedezését tűzték ki, mi szerintők lehetetlen, hanem a régi források variánsai között a valódi, eredeti, honi, nemzeti, néphitté vált tradíciónak kijelölését.

Gerlach és Bachofen munkájának irányával és eljárásukkal határozott ellentétet képez M o m m s e n romai története \*), melynek e tanulmányom körébe szorosabban tartozó első kötete 1854-

\*) Römische Geschichte 1-ter B. Leipzig. 1854.

ben jelent meg. E munka a felfogás, előadás és szerkezet eredetisége, meglepő és elmés észrevételei, új szempontjai, éles és metsző jellemzései által közfigyelmet gerjesztett. Fény- és árnyoldalainak részletesebb ismertetése kétségen kívül érdekes lenne a „Budapesti Szemle“ olvasói előtt is, de e tanulmányomnak úgy is már szerfelett megtágult ráamájába többé nem fér. Itt tehát csak viszonyát és állását a romai tradícióhoz akarom röviden érinteni. Ő Bachofen és Gerlach-al szemben a tulsó szélsőséget képviseli. Nem lép ugyan fel czáfolólag, rombolólag a romai hagyományos történet ellenében, nem igyekszik kimutatni, bebizonyítani annak alogtalanóságát, mesés jellemét, képtelenségeit, ellenmondásait stb.; de ő még tovább megy, mert azt tökéletesen ignorálja. A kérdést eldöntöttnek tekintván, feleslegesnek tartja azzal tovább is vesződni, s a készen talált „tabula rasán“ felépíti saját belátása és meggyőződése, hogy ne mondjam kénye kedve szerint, a romai historiának új alkotásu épületét, mintha e téren más, az ő művétől különböző építmény nem állott volna soha. Nem is indokolja ezen eljárását; a ki a romai historiát csak Mommsen munkájából ismerné, nem is gyanítaná hogy az, mit évezredeken által az emberek, mit a romaiak magok romai historiának hittek, mi úgy is mint mesés traditio a romai nép jellemének, hitének, világnézetének, erkölceinek érdekes tükörképe, hogy ezen traditio mondom valaha létezett. A Beaufort-Niebuhr-féle iskola által lerombolt hagyományos történet omladékaiból elővesz ugyan egyes anyagokat, melyeket saját épületére felhasználni jónak lát. Az ekként kiszemelt anyagokból rakja össze érdekes, eredeti, az eddigi nézetektől jobbra eltérő képeit a régi ethnographiai és államviszonyoknak Italiában, Roma politikai, alkotmányos, miveltégi, egyházi, hadi állapotainak. Nem tagadom, hogy e választásban többnyire helyes tapintattal jár el, de számot nem ad róla, hogy ezt vagy amazt honnan vette s mi okok és nézetek birták reá, hogy ezt kiválassza, amazt elmellőzze. Egyátalában különös sajátsága Mommsen munkájának, hogy ő forrásokra nem hivatkozik, állításait idézetekkel nem támogatja, az olvasótól megkívánja, hogy szavának bizonyítás nélkül is higgyen. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy munkája könnyelműen, komoly tanulmányok és kritika nélkül készült; a ki maga is a romai historiának tanulmányozásával foglalkozott s

azon felül tudja hogy Mommsen hány alapos tudományu dolgozatokat bocsátott közre a romai historiára vonatkozó tárgyak és kérdések felett, ezen munkájának minden lapjából azon meggyőződést fogja meríteni, hogy alapos studium és érett megfontolás nélkül semmit sem írt, s hogy minden állítása mély vizsgálatok eredménye és őszinte meggyőződés kifolyása; de ennek elismerése nem kötelez bennünket arra, hogy mindenben meggyőződését osszuk, a történeteket és embereket az általa választott szempontból tekintsük és ítéljük.

Bachofen-Gerlach és Mommsen ellentétes irányu munkái között mintegy közép állást foglal el s mindegyiktől eltérő módszer követ Schwegler romai történeteiben\*). Mig Mommsen a traditiót, Bachofen és Gerlach pedig a traditio ellen irányzott kritikát semmibe sem veszik, Schwegler mind a kettőre egyiránt terjeszti figyelmét. Munkájának két kötetében a hagyományos történeteket adja elő a legrégibb, még Aeneas bejövetele előtti időktől a decemvirek koráig. Itt a jeles munka fájdalom megszakadt, a szerzőnek közbejött halála miatt, a történeti irodalomnak igen nagy veszteségére. A szerző módszere az, hogy a történeteket rövidebb korszakokra felosztván, előbb a traditiót adja elő annak variánsaival együtt, minden hozzáférhető forrást használva és idézve: azután az illető korszakbeli traditionak kritikája következik. Kritikája részletes, világos, a tárgyba mélyen beható, annak minden oldalait felderítő, legtöbb esetben meggyőző, roppant olvasottságra támaszkodó. Minden állítását okokkal vagy idézetekkel támogatja és bizonyítja. Vizsgálatainak általános eredményét ismerjük a róla és munkájáról több helyen mondottakból. Az egészben véve tagadó; a hagyományos historiából igen keveset hagy épen. Tudományos készüllete és alapossága mellett nem fárasztó, nem untató olvasmány, sőt mind azok, kiket tudományos és különösen történelmi kutatások és fejtegetések érdekelnek, e munka tanulmányozásában élvezetet fognak találni. Szerzőjében a roppant olvasottság el nem fojtotta a szellemet s ennek szabadon mozoghatását. Előadása könnyű és világos, nyelve csinos és szabatos, a tárgyak és eszmék logicialag helyesen elrendezvők. Mind a mellett e nagybecsű munka inkább a történet-nyomozás, mint

\*) Römische Geschichte 2 Bände Tübingen 1853 és 1856.

a történetírás körébe tartozik, inkább tanulságos, érdekes és szellemdús történelmi értekezéseknek és tanulmányoknak egybefűzött sorozata, mint historia; inkább szaktudósok vagy legalább szakértők, mint az általános műveltségű nagyobb közönség számára van írva. Nagyobb körű olvasóközönségre nemcsak szorosan tudományos módszere, de terjedelmessége miatt sem tarthat számot. A megjelent első két kötet közel száz ívet foglal magában és csak a decenvírek idejéig halad; a második kötet maga csak mintegy 50 évnél, a köztársaság első félszázadának eseményeit tárgyalja. Ha a munka hasonló modorban és részletességgel bárki által tovább, csak a köztársaság végéig s a caesarok korszakának kezdetéig folytattatnék, körülbelül tíz vagy tizenkét kötetre és öt vagy hatszáz ívre terjedhetne.

Az imént említett három történeti munka, a legújabbak, melyek a romai történetek előadását tűzték ki célul (mind a három e folyó évtizedben jelenvén meg) a mondottak szerint más más irányt, elvet és modort képviselnek a tárgy felfogásában és előadásában. Melyik jár tehát ezek közül a helyes úton? Már a mondottakból is kitűnik, hogy véleményem szerint mindegyik a maga nemében jeles és becses munka s a szerzőnek sajátos szempontjából tekintve céljának teljesen megfelel. Gerlach és Bachofen Roma nemzeti hagyományának jó ízléssel szerkesztett, nemes stílusban festett képét állítják az olvasó elébe, melyben tetsző egészszé találjuk egybe állítva a régi írók munkáiban elszórt egyes vonásokat, miket a szerzők, ha nem is történelmi, de helyes művészi kritikával meg tudtak választani. Képben művészi, nem tudományos becset keresünk, célja gyönyörködtetni, nem oktatni. S e célnak Gerlach és Bachofen műve megfelel. A művészi hatás annál teljesebb, annál tisztább, mert a történelmi kritika szörszálhasogató, kétkedő és tagadó beleszólásai által az előadás félbe nem szakíttatik, a hatás nem gyengítettik. A traditiót adták s akarták adni a szerzők, de csak a traditiót, a mint az a romai nép hitében élt, melyet Macaulay joggal a latin irodalom legköltőibb részének nevez. Azért is állapodtak meg a királyi korszak végénél, melyen túl a romai hagyomány némileg veszteni kezd mythicus, költői jelleméből, prózaibb, történetibb elemek felvétele által.

Mommsen ellenben tisztán történeti művet akart írni,

mely elejétől végig a történeti valóság jellemvonásait mutassa, s legkisebb részében se legyen tarkítva, felékesítve vagy eltorzítva a mese és költészet czafrangjai, virágkoszorúi és csillogó ékszerei által. Ezért is a hagyományos történet gazdag tárházából csak azon kevés adatot választotta ki, melyeket alapos és komoly studium után, saját belátása szerint, történeti tényeknek nézett, a mesés alkatrészek tömegét pedig érintetlenül ott hagyta, annak megemlítése és czáfolgatásával sem akarván munkájának komoly történeti színét tarkítani. A mit a szerző, nem kétkedünk benne, részletes vizsgálatok és érett megfontolás következtében, történeti ténynek elfogad, azt mint olyat minden habozás nélkül oda is állítja, nem akarván indokolás és bizonyítgatás által az olvasónak bizodalniát megingatni, kétségeit felébreszteni. Nem csak a romai traditio tartalmát és létezését, de azt is alig gyanítaná Mommsen munkájának olvasója, hogy korrajzainak s történeti elbeszéléseinek egyes vonásai valaha tudományos viták tárgyai voltak. Mommsen, noha egyéb régibb dolgozataiban szorgalmas és jeles kutatónak és aknásznak mutatta magát a romai történetek bányáiban, ezen utolsó munkájában tisztán történetíró akart lenni. A korábbi nyomozások és lefolyt viták eredményeit saját lelkismerete és meggyőződésének bírószéke előtt eldöntötte, s döntvényeit mint ugyanannyi történeti tény, minden tudományos fitogtatás, de minden önigazolás nélkül is, egyszerűen oda írta historiájának lapjára. Az olvasó, ki szavában és ítéletében meg nem nyugszik, legyen maga történetbuvárrá és fáradozzék a történeti valóság felfedezésében. Ezt a szerző szavakkal nem mondja ugyan sehol, de mondja az egész munka szerkezete, modora, hangja. A kívánt hatást csakugyan el is érte. A közönséges míveltségű olvasó legkisebbé sem fog kétkedni azon, hogy történeti valóság, a mi e munkában foglaltatik, habár némely állításán, jellemrajzán, s talán hangján és modorán néha meg talál is ütközni, de a szakértő is, noha egyben másban a szerző véleményétől eltérne, még sem fogja művétől megtagadni azon elismerést, hogy a történelmi anyagok kiválasztásában s egybefűzésében lelkismeretesen és többnyire szerencsés tapintattal járt el.

Hogy a szóban levő történeti munkák mindegyike, teljes méltánylást érdemlő jelességek mellett, még is csonka mű, tárgyat, a romai történetet, egyoldalulag fogja fel és adja elő, s

hogy az olvasó mindegyikből csak félszeg és hiányos ismereteket meríthet, nem szükség kiemelnem. Az, ki csak a romai tradícióval ismerkedik meg, s az újabb történetnyomozás eredményeiről semmi tudomást nem szerez, úgy más részről az is, ki a tradícióról, a romai hitben oly mélyen gyökerezett, a romai jellemről kifolyt, s arra visszahatott mondákról és regékről semmit sem tud, Roma történeteit, a tudomány jelen állásához képest, csak félig fogja ismerni és érteni. Az említett két munka közül tehát mindegyik magában véve hiányos és csonka, de mindegyik a másiknak kiegészítője.

Schwegler munkájából kétségen kívül a legteljesebb ismereteket meríthetni Roma régi történeteiről, mert az a kép mindkét oldalát mutatja. De hogy ez nagy terjedelme, tudományos, inkább értekező és polemizáló mint elbeszélő modora miatt csak kisebb, szakértő olvasókörnek való, s tulajdonképen nem is történetírás, már említettem. Oly munka Roma történeteiről, mely mind a tradíciónak, mind a történeti valóságnak kijelelvén a maga helyét és illetőségét, a romai hagyományos historiának költői és történeti elemeit egyfelől különválasztani, de másfelől oly művészileg egymás mellett kifejtteni tudná, hogy egyik a másiknak hatását ne rontsa, s e kettős Janusarczát a romai historiának a nagyobb, de mivel olvasó közönség izléséhez és befogásához mért nyelven szólaltatná meg, ily minden igényeknek megfelelő historiai munka még ezentul megirandó. Addig míg oly történetíró, a ki magában a tudós és művész tulajdonait egyesíti, a történeti irodalmat ily munkával meg nem ajándékozandja, a romai historia összes képének egyes részeit és vonásait különböző iskolákból származott és különböző modoru mesterek ecsetével festett műveken kell tanulmányoznunk, és legalább saját elménkben, a mennyire bírjuk, a lehetőségig teljes képet összeállítanunk.

De ideje, hogy már valahára lelépjek az igen is sokáig elfoglalt térről, helyt engedve más dolgozótársaknak és más korszerűbb kérdések tárgyalásának. Némi aggálylyal veszek búcsut azon néhány olvasómtól, kinek elég türelme volt engem idáig elkísérni. Attól tartok, hogy kedvetlen, talán keserű érzéssel és benyomással fog megválni értekezésemtől, nem csupán az előadás hiányai, hanem tanulmányom tárgya, iránya, eredménye miatt is.

Hasonló érzéstől és benyomástól magam is alig bírok menekülni. Midőn látjuk, hogy egy nagy nemzetnek ötszázados története, mikben ez maga századokig hitt s vele együtt és utána annyi más nép és nemzedék, ha látjuk, hogy ez eseménydús és dicsőséggel teljes ó-romai történetek alkotványa szemeink előtt összeomlik, délibáb vagy ködfátyolkép gyanánt semmivé oszlik, s mint elsütött tűzijáték után csak éji homály és néhány kormos faoszlop és gerenda marad hátra a fényben úszó paloták és tündérkertek helyén, ha tapasztaljuk, hogy annyi nagy név, annyi hősi tett és nemes elszánság, melynek hallásán ifju lelkesedésünk egykor lánggra gyúlt, a kritika érintésére mint ugyanannyi szappanbuborék szétpattan, ha szemünk láttára képzelt historiai tudományunk épülete leroskadván, azon meggyőződésre jutunk, hogy minél többet tanulunk, kutatunk, vizsgálunk, annál kevesebbet tudunk, azon magunkra s az emberiségre nézve nem épen hizelgő gondolat ébred lelkünkben, hogy az emberi vágyak legmagasabb céljai, hatalom, nagyság, örök hír, hogy maga a tudomány is, melyet ma sziklára épültnek hiszünk és holnap posványba sülyedni látunk, *vanitatum vanitas!*

De azért kár elcsüggednünk és elkedvetlenednünk. Van a képnek más, derültebb, biztatóbb oldala is. Habár mese volna is mind az, mit a romai tradícióban bámultunk és hittünk, a min föllelkesültünk és nemes utánzásra ösztönöztettünk, azért polgári erény, hazafiság és hősi elszántság nem pusztá szók, nem üres álmoképek. Talál kiki saját nemzetének történetében, találhatunk különösen mi magyarok a magunkéban, kétségtelen hitelességű, dicső tényeket, melyek a romai historia legfényesebb lapjaival versenyezhetnek. De a mesésnek talált romai tradíciónak létezése, romai néphitté válása maga is nevezetes historiai tény, kulcsa Roma bámulatos emelkedésének és nagyságának. A romai nép előkorának történetét a maga képére teremtette: jellemének bélyegét rányomta annak minden lapjára.

A mi pedig az emberi vágyak és törekvések céljainak, és magának a tudománynak hiúságát és meddőségét illeti, az csak bizonyos határig áll. Kik az ifjúság ábrándos évein túl vagyunk, akárhányszor tapasztalhattuk, hogy az, mire lelkünk egész erejével vágytunk, mi bennünket ellenállhatlan erővel vonzott, miután eléretett, elvesztette báját és ingerét, s annál nagyobb csalódás-

nak mutatkozott, minél csábitóbbnak tetszett annakelőtte. Boldogok, a kik vágyaiknak és törekvéseiknek mindig új meg új célokat keresnek és találnak s néhány csalódás után el nem veszítik a tehetséget, valamire vágyani, valami után törekedni. De ha igaz is, hogy a cél elérésével többnyire véget ér az élvezet (hiszen magának az életnek is végcélja a halál, mely minden földi élvezetnek véget vet), azért a törekvés maga még sem hiú és meddő; nem a célba vett tárgyban, hanem magában a törekvésben találunk örömet és élvezetet. A vadász nem az utólért vadnak elejtésében, nem is az asztalára nyert peccenyében, hanem magában a vadászatban leli örömét. A ki nemes célra, nemes eszközökkel törekszik, akár célta ér akár nem, a ki helyét becsületesen betölti, hatáskörében embertársainak használni törekszik, az nem hiában él, akár magas akár alacsony polcon áll, akár szűk akár tág hatáskörben működik, akár túléli őt neve és hire akár nem.

Igy van a tudományval is. Céljának közönségesen a tudás tartatik; de ki a tudományok történeteit ismeri, kénytelen bevallani, hogy a cél még el nem éretett senki által s e földön teljesen el nem érhető. Tudomány vagy tudós, e szónak betűszerinti értelmében, még nem létezett s létezni nem is fog soha. A mult századok tudományát tudatlanságnak nézi a mi korunk; az ókor legtudósabb emberei igen sokban tudatlanabbak voltak korunk bármely iskolás gyermekénél. Ily előzmények után azok, kiket ma mint tudósokat tisztelünk, azt képzelhetik-e magokról, hogy már eljutottak a tudás határáig, melyen túl már nincs haladás? Bizonyosak lehetnek-e csak az iránt is, ha vajjon helyes, nem tévuton járnak-e? Az angol nyelv sokkal helyesebben és szerényebben mint mi „studentnek“ „tanulónak“ nevezi, azt, kire mi a tudós büszke nevét ruházzuk. A latin és német nyelv is csak doctusnak, gelehrtnak az az „tanultnak“ mondják azt, kit mi tudósnek nevezünk. De elég a szók körüli szórszálhasogatás. Csak azt akartam ezzel kimondani, hogy a tudományok mívelésében is a valódi cél nem a tudás, hanem a tanulás. Ebben találunk vigasztalást, szórakozást az élet csapásai között. A tudományos munkásság magában találja jutalmát, nem a sikerben.

Az itt tárgyalt kérdés körüli tanulmányaimnak sok élvezet-

tet és kellemes időtöltést köszönök, midőn eredményeit írásba foglaltam, nemcsak az olvasónak de magamnak is akartam azokról számot adni. Bármennyire tisztetem az olvasókat, kivált azokat (ha vannak?), kik czikkemet végig olvasták, mégis őszintén megvallom, hogy ha egy sem volna is, habár e zárszavaim csak a szedőnek és javitnoknak szólnának, még sem sajnálnám munkámat. Az író nem csak a közönségnek, de önmagának is ír, s a közönség közönyössége (bocsánatot e szójátékért) nem foszthatja őt meg azon élvezettől, melyet munka közben talált. A tudományos munkásság tehát, tekintet nélkül az eredményre és sikerre, magában is méltó czélja az emberi törekvésnek. A ki valaha tudmánynyal foglalkozott, habár csak melleleg s a nélkül, hogy az élet egyéb örömeiről lemondott volna, s habár kitünő siker nem koronázta is munkásságát, utóbb, élemedettebb korában visszatekintvén lefolyt életére, azt fogja velem együtt találni, hogy a tudomány forrásából merítette, ha nem is legédesebb, legboldogítóbb, legelragadóbb élvezeteit, de bizonyosan legtisztább, legtartósabb, keserű utóíztól leginkább ment örömeit.

LUKÁCS MÓRICZ.

\*) E czikkek revisióját tisztelt barátom Lukács Móricz maga nézte át: így történt, hogy az előbbi füzetben e vállalat szerkesztője neve elé oly dicsérő epitheton csúszott be, melynek annál kevesbbé lehetett volna megjelenni, minél inkább osztozom tisztelt barátom nézeteiben a „tudós“-ról, „tudományról.“

S z e r k.